

Resultaten van een interviewstudie met
energiearme huishoudens

Verhalen van mensen in een kwetsbare situatie

TNO 2023 P11628 – 31 augustus 2023

Verhalen van mensen in een kwetsbare situatie

Resultaten van een interviewstudie met
energiearme huishoudens

Auteurs	Caroline van Ooij, Kirsten van Muijden (RVO), Ruben Peuchen, Koen Straver, Jaara Bijvoet, Elsenoor Wijlhuizen
Rubricering rapport	TNO Publiek
Managementuittreksel	TNO Publiek
Aantal pagina's	57 (excl. voor- en achterblad)

Dankwoord

Dit onderzoek is tot stand gekomen met medewerking van verschillende bewoners die zo vrij waren ons te verwelkomen in hun huis. Wij danken hen voor het delen van hun verhalen. Daarnaast danken wij de welzijnsorganisatie 't Vogelnest en de betrokken woningcorporaties voor hun inzet om bewoners uit te nodigen voor deelname aan het onderzoek.

Landelijk Onderzoeksprogramma Energiearmoede

Dit rapport is onderdeel van het Landelijk Onderzoeksprogramma Energiearmoede van TNO. TNO voert dit programma uit in samenwerking met verschillende Nederlandse provincies (Noord-Holland en Zuid-Holland), de Ministeries van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, Sociale Zaken en Werkgelegenheid, en Economische Zaken en Klimaat, de Vereniging van Nederlandse Gemeenten (VNG), de Rijksdienst voor Ondernemend Nederland (RVO) en het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS).

Alle rechten voorbehouden

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze dan ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van TNO.

Samenvatting

Aanleiding

Nederland telt eind 2022 ruim 600.000 energiearme huishoudens. Dit is een stijging van 90.000 huishoudens ten opzichte van 2020. Vanwege de energiecrisis (en de daarmee samenhangende toename in het aantal energiearme huishoudens) is er meer erkenning voor energiearmoede en beleidsinitiatief bij overheden op nationaal, provinciaal en lokaal niveau.

Huidige beschikbare onderzoeken geven hoofdzakelijk inzicht in het aantal energiearme huishoudens, de demografische kenmerken van deze groep en effecten van steunmaatregelen voor deze groep op kwantitatief niveau. Het ontbreekt nog aan (structurele) kwalitatieve inzichten over energiearme huishoudens in Nederland. Kwalitatieve data kunnen gedetailleerd en diepgaand inzicht geven in welke problematiek bewoners ervaren, hoe ze hier mee omgaan en waar ze vanuit hun eigen perspectief mee geholpen zouden zijn. Tezamen helpen deze twee onderzoeksmethoden een volledig beeld te schetsen over energiearme huishoudens in Nederland.

Doel van dit onderzoek

De onderzoekers hebben middels interviews verhalen opgehaald bij energiearme huishoudens om hun ervaringswereld in kaart te brengen. Deze rapportage beschrijft de resultaten van de eerste ronde interviews die onderdeel is van een jaarlijkse kwalitatieve monitoring onder energiearme huishoudens. Daarmee beoogt dit rapport een beter begrip van energiearmoede in Nederland te creëren en overheidsinstanties, beleidsmakers en mede-onderzoekers te voorzien van inzichten in de hedendaagse problematiek van energiearme huishoudens. Deze inzichten kunnen door de betrokken overheden gebruikt worden om gericht beleid te maken.

Onderzoeksvraag en subvragen

In dit onderzoek staat de volgende vraag centraal: Hoe zien de levens van energiearme huishoudens in Nederland eruit?

Deze overkoepelende vraag wordt afgebakend aan de hand van de volgende subvragen:

1. Wat is de leefsituatie van energiearme huishoudens?
2. Hoe is het wooncomfort van energiearme huishoudens?
3. Hoe gaan energiearme huishoudens met hun energieverbruik om?
4. Welke uitdagingen komen energiearme huishoudens tegen in hun dagelijks leven?
5. Aan welke hulp en steunmaatregelen hebben energiearme huishoudens behoefte?

Methode

Voor deze eerste ronde kwalitatieve monitoring zijn 29 semigestructureerde interviews uitgevoerd, verdeeld over het stookseizoen 2022 en 2023.

Resultaten

Op basis van de interviews komen we tot de volgende resultaten. Daarmee beantwoorden we de vijf subvragen:

1. De bewoners gebruiken hun huis intensief en zijn in wisselende mate tevreden over hun leefsituatie.

Veel bewoners hebben geen werk en zijn daarom veel thuis. De tevredenheid over de leefsituatie is afhankelijk van factoren in de wijk, woning, sociale contacten en eerdere woonervaringen.

2. Het ervaren wooncomfort is laag: bewoners hebben vooral last van kou en tocht, en in verschillende gevallen ook van vocht en schimmel.

Vrijwel alle bewoners hebben te maken met een slecht geïsoleerd huis wat zorgt voor kou en tocht. Ook in de zomer zijn sommige woningen lastig te koelen. Bewoners zijn bewust bezig met het ventileren van de woning, maar toch kunnen niet alle bewoners voorkomen dat zij te maken krijgen met schimmel.

3. Veel bewoners maken zich zorgen over hun energierekening, wat versterkt wordt door onduidelijkheden over de eindafrekening en een onzekere toekomst. Ze ondernemen acties om de rekening te kunnen betalen.

Bewoners besparen vooral op warmtegebruik, boodschappen, kleding en uitstapjes. Ze maken soms uitzonderingen op besparingen voor hun gezondheid, kinderen of huisdieren.

4. Veel bewoners hebben gezondheidsklachten en leggen zelf een verband met hun woonsituatie.

Klachten aan de luchtwegen en gewrichts- en spierpijn komen veel voor en bewoners geven aan dat hun klachten verergeren, of in sommige gevallen zelfs veroorzaakt worden, door de staat van de woning.

5. Steun uit het sociale netwerk is belangrijk en bewoners hebben behoefte aan ingrijpendere maatregelen.

Sommige bewoners zijn afhankelijk van steun van familie en/of vrienden, die boodschappen doen of klusjes uitvoeren in huis. Veel bewoners hebben behoefte aan ingrijpendere maatregelen, zoals nieuwe deuren, kozijnen en isolatie.

Conclusie

Op basis van de resultaten trekken we de volgende conclusies:

De bewoners hebben te maken met problemen die onderdeel zijn van vicieuze cirkels

Bij energiearme bewoners zijn de problemen met het betalen van de energierekening zelden een op zichzelf staand probleem. De situaties rondom verschillende problematieken lijken elkaar te versterken en zorgen dat bewoners in een vicieuze cirkel belanden die moeilijk te doorbreken is. Hierbij spelen o.a. de financiële situatie, de werksituatie, de gezondheid van bewoners en hun sociale vangnet een rol. Mensen die problemen op één of meerdere van deze vlakken hebben, zijn risicogroepen om ook te maken te krijgen met energiearmoede.

De groep energiearme huishoudens is divers, en valt op meerdere manieren in kaart te brengen en te duiden

Energiearme huishoudens verschillen niet alleen in het type problemen die ze ervaren, maar ook in welke mate ze problemen ervaren en voor hoe lang. Sommige bewoners hebben alles wat binnen hun mogelijkheid ligt al gedaan, waardoor ze een verergering van bestaande problematiek ervaren. Inzicht in de mate waarin men in energiearmoede verkeert kan

cijfermatig in kaart worden gebracht met behulp van de zogeheten *energy poverty gap*. Dit onderzoek illustreert deze diversiteit op gedetailleerder niveau.

De energiecrisis heeft duidelijke negatieve gevolgen gehad voor huishoudens

Bewoners geven aan dat de energiecrisis heeft gezorgd voor meer stress over het betalen van de energierekening en voor een verslechterde algemene financiële situatie van huishoudens. Echter, aangezien de groep energiearme huishoudens divers is, zijn de gevolgen van de crisis voor huishoudens niet eenduidig. Voor sommige huishoudens is de energiecrisis een versterkende of in stand houdende factor binnen de problemen waar ze reeds mee te maken hadden. Andere huishoudens zijn in de problemen gekomen en hebben nu last van serieuze financiële problemen.

Ondanks hun kwetsbare situatie zijn veel bewoners vindingrijk en hebben ze een hoog leervermogen

Om de woning goed op temperatuur te houden of het aangenaam te hebben zijn veel bewoners vindingrijk. Veel bewoners hebben behoefte aan informatie hoe ze (energie) kunnen besparen en verdiepen zich in manieren om dat te doen. Hierbij maken ze, waar dat kan, ook gebruik van hun eigen sociale netwerk, waarmee ze bijvoorbeeld (energie)besparingstips uitwisselen.

Een stressvolle situatie zorgt niet altijd voor een stressvolle reactie

Hoewel verschillende bewoners in een stressvolle situatie leven, gaan ze hier verschillend mee om. Een veel toegepaste techniek lijkt een soort berusting, waarbij bewoners genoegen nemen met een relatief oncomfortabele leefsituatie en onzekerheid over de toekomst. Wanneer bewoners meer moeite hebben om berusting te vinden in hun situatie, lijkt er een samenhang te zijn met de mate waarin zij te maken hebben met (ernstige) fysieke of mentale gezondheidsklachten of met een beperkt sociaal netwerk dat ondersteuning kan bieden in hun situatie.

Er is nog genoeg potentie voor energiebespaaradvies, wat ook aansluit op de informatiebehoefte en mogelijkheid tot regievoering door huishoudens

Over het algemeen hadden weinig geïnterviewden energiebespaaradvies van een energiecoach ontvangen. Bewoners die dat wel hadden waren tevreden met de coach, vooral vanwege het sociale contact. De coach droeg niet in alle gevallen bij aan kennis over energiebesparing, sommige bewoners hadden zichzelf al zeer verdiept in energiebesparing. Aangezien weinig bewoners energiebespaaradvies hadden ontvangen, lijkt er nog wel een potentieel voor meer hulp en besparing. Bovendien illustreren de zelfredzaamheid en informatiebehoefte van bewoners dat energiebespaaradvies (d.m.v. energie coaching) een goede manier is om die behoefte te vervullen. Door bewoners in die behoefte te voorzien en handelingsperspectief te bieden, geef je ze meer grip en regie op hun situatie.

Summary

Research incentive

The Netherlands had over 600.000 energy-poor households by the end of 2022. This is an increase of 90.000 households compared to 2020. Because of the energy crisis (and the related increase in the number of energy-poor households), there is more recognition of energy poverty and policy initiative among governments at the national, provincial and local levels.

Current available studies mainly provide insights into the number of energy-poor households, the demographic characteristics of this group and effects of support measures for this group on a quantitative level. There is still a lack of (structural) qualitative insights about energy-poor households in the Netherlands. Qualitative data can provide detailed and in-depth insights into what problems residents experience, how they deal with these issues and what, from their perspective, would help them from. Together, these two research methods help paint a complete picture of energy-poor households in the Netherlands.

Purpose of this research

Through interviews, the researchers collected stories from energy-poor households to map their experiences. This report describes the results of the first round of interviews, which is part of an annual qualitative monitoring exercise among energy-poor households. In doing so, this report aims to create a better understanding of energy poverty in the Netherlands and to provide government agencies, policymakers and co-researchers with insights into the current issues of energy-poor households. These insights can be used by relevant authorities to make more targeted policies.

Research question and sub questions

This study focuses on the following question: What do the lives of energy-poor households in the Netherlands look like?

This overarching question is delineated by the following sub questions:

1. What is the living situation of energy-poor households?
2. What is the living comfort of energy-poor households?
3. How do energy-poor households manage their energy consumption?
4. What challenges do energy-poor households face in their daily lives?
5. What help and aid measures do energy-poor households need?

Methodology

For this first round of qualitative monitoring, 29 semi-structured interviews were conducted, spread over the 2022 and 2023 heating seasons.

Results

Based on the interviews, we came to the following results. With these, we answer the five sub-questions:

1. Residents use their homes intensively and are to varying degrees satisfied with their living situation.

Many residents do not have jobs and are therefore at home a lot. Satisfaction with the living situation depends on factors in the neighborhood, home, social contacts and previous living experiences.

2. The perceived living comfort is low: residents suffer mainly from cold and draught, and in several cases also from moisture and mold.

Almost all residents have to deal with a poorly insulated house which causes cold and draughts. Some homes are also difficult to keep cool in the summer. Residents are knowingly ventilating the home, yet not all residents can avoid dealing with mold.

3. Many residents worry about their energy bills, compounded by ambiguities about the final bill and an uncertain future. They take actions to be able to pay the bill.

Residents save mostly on heat use, groceries, clothing and outings. They sometimes make exceptions to savings for their health, children or pets.

4. Many residents have health complaints and link them to their housing situation themselves.

Respiratory complaints and joint and muscle pain are common, and residents indicate that their complaints are exacerbated, or in some cases even caused, by the condition of the home.

5. Support from the social network is important and residents need more drastic measures.

Some residents rely on support from family and/or friends, who run errands or do chores around the house. Many residents need more drastic measures, such as new doors, window frames and insulation.

Conclusion

Based on the results, we draw the following conclusions:

Residents face problems that are part of vicious cycles

Among energy-poor household, problems with paying energy bills are rarely the only issue. The various problems they face seem to reinforce each other and cause residents to end up in a vicious circle that is difficult to break. These cycles concern the financial situation, the work situation, the health of residents and their social safety net. People who have problems in one or more of these areas are at risk of also experiencing energy poverty.

The group of energy-poor households is diverse, and can be mapped and interpreted in several ways

Energy-poor households differ not only in the type of problems they experience, but also to what extent they experience problems and for how long. Some residents have already done everything within their means, experiencing exacerbation of existing problems. Understanding the extent to which people are in energy poverty can be mapped quantitatively using what is known as the energy poverty gap. This study illustrates this diversity at a more detailed level.

The energy crisis has had clear negative impacts on households

Residents report that the energy crisis has increased stress over paying energy bills and worsened households' overall financial situation. However, since the group of energy-poor households is diverse, the effects of the crisis on households are not uniform. For some households, the energy crisis is a reinforcing or sustaining factor within the problems they were already facing. Other households have struggled and are now experiencing serious financial difficulties.

Despite their vulnerable situation, many residents are resourceful and have a high learning capacity

To keep the home at a good temperature or comfortable, many residents are resourceful. Many residents need information on how to save (energy) and delve into ways to do so. In doing so, wherever possible, they also make use of their own social network, with whom they for example exchange (energy) saving tips.

A stressful situation does not always cause a stressful reaction

Although several households live in a stressful situation, they deal with it differently. A common technique seems to be some kind of acceptance, where they settle for a relatively uncomfortable living situation and uncertainty about the future. When residents have more difficulty finding acceptance in their situation, there seems to be a correlation with the degree to which they are dealing with (serious) physical or mental health issues or with a limited social network that can provide support in their situation.

There is still plenty of potential for energy savings advice, which also matches the information needs and possibilities for households to keep control

In general, few interviewees had received energy savings advice from an energy coach. Residents who had were satisfied with the coach, mainly because of the social contact. The coach did not contribute to energy conservation knowledge in all cases; some residents had already educated themselves in depth about energy conservation. Since few residents had received energy saving advice, there does seem to be potential for more help and savings. Moreover, residents' self-efficacy and information needs illustrate that energy savings counseling (through energy coaching) is a good way to fulfill that need.

Inhoudsopgave

1	Inleiding.....	10
1.1	Aanleiding en doel van dit onderzoek.....	10
1.2	Leeswijzer.....	11
1.3	Theoretische achtergrond.....	11
1.4	Onderzoeksvraag en subvragen.....	13
2	Methode.....	15
2.1	Procedure.....	15
2.2	Interviewprotocol.....	15
2.3	Analyse.....	16
2.4	Deelnemers.....	16
3	Resultaten.....	18
3.1	Leefsituatie.....	18
3.2	Wooncomfort.....	20
3.3	Betaalbaarheid energierekening.....	23
3.4	Strategieën om energie en kosten te besparen.....	27
3.5	Uitdagingen en bredere effecten.....	31
3.6	Hulp en steun.....	36
4	Conclusie.....	42
4.1	Beknopte bespreking resultaten.....	42
4.2	Algemene conclusies.....	45
Bijlagen		
Bijlage A:	Interview protocol stookseizoen 2022	52
Bijlage B:	Interview protocol stookseizoen 2023	54
Bijlage C:	Analyse interviews	57

1 Inleiding

1.1 Aanleiding en doel van dit onderzoek

Nederland telt eind 2022 ruim 600.000 energiearme huishoudens (Mulder, Batenburg, & Dalla Longa, 2023). Dit is een stijging van 90.000 huishoudens ten opzichte van 2020. Deze huishoudens (7,4% van het totaal aantal huishoudens in Nederland) hebben een laag inkomen in combinatie met hoge energiekosten óf een laag inkomen in combinatie met een energetisch slecht huis¹. Vanwege de energiecrisis (en de daarmee samenhangende toename in het aantal energiearme huishoudens) is er meer aandacht, erkenning en beleidsinitiatief bij overheden op nationaal, provinciaal en lokaal niveau voor energiearmoede. Zo heeft de Rijksoverheid meer geld gegeven aan gemeenten om huishoudens te ondersteunen (via SPUK gelden, het Nationaal Isolatieprogramma en het Nationaal Warmtefonds). Een recent verschenen TNO-studie laat zien dat deze steunmaatregelen positieve effecten hebben op verschillende aan energiearmoede gerelateerde aspecten (Van Der Wal, Van Ooij, & Straver, 2023).

Hoewel de hierboven genoemde CBS- en TNO-onderzoeken inzicht geven in het aantal energiearme huishoudens, demografische kenmerken van deze groep en effecten van steunmaatregelen voor deze groep op kwantitatief niveau, ontbreken (structurele) kwalitatieve inzichten over energiearme huishoudens in Nederland. Kwalitatieve data kan gedetailleerd en diepgaand inzicht geven in welke problematiek bewoners ervaren, hoe ze hier mee omgaan, en waar ze vanuit hun eigen perspectief mee geholpen zouden zijn. Daarnaast geeft kwalitatieve data de mogelijkheid om (onverwachte) kwantitatieve resultaten te interpreteren en/of te verklaren. De twee onderzoeksmethoden zijn dus complementair en helpen tezamen een volledig beeld te schetsen over (ervaringen van) energiearme huishoudens in Nederland.

In lijn hiermee heeft dit onderzoek², middels interviews, verhalen opgehaald bij energiearme huishoudens om hun ervaringswereld in kaart te brengen. Daarmee beoogt dit rapport een beter begrip van energiearmoede bij huishoudens in Nederland te creëren en overheidsinstanties, beleidsmakers en mede-onderzoekers te voorzien van hedendaagse inzichten gebaseerd op verhalen van energiearme huishoudens. Deze inzichten kunnen door de betrokken overheden gebruikt worden om gericht beleid te maken.

¹ Er is sprake van een energetische slecht huis als het verwachte energieverbruik van een woning hoger is dan het gemiddelde verwachte energieverbruik voor woningen met energielabel C in basisjaar 2019 (Mulder et al., 2023).

² Dit onderzoek beschrijft de resultaten van de eerste ronde interviews die onderdeel zijn van een jaarlijkse kwalitatieve monitoring onder energiearme huishoudens.

Box 1. Het verschil tussen kwantitatieve en kwalitatieve onderzoeksmethoden

Kwantitatieve en kwalitatieve onderzoeksmethoden zijn twee verschillende benaderingen om onderzoek uit te voeren. Kwantitatieve methoden zijn gericht op het verzamelen van numerieke data (Boeije, 't Hart, Hox, 2016; Creswell, 2014). Die data kan statistisch geanalyseerd worden en kan in bijvoorbeeld een grafiek of tabel worden weergegeven. Voorbeelden van kwantitatieve onderzoeksmethoden zijn onder andere experimenten of vragenlijsten. Kwalitatieve methoden zijn gericht op niet-numerieke data en verzamelen beschrijvende informatie (Boeije et al., 2016; Creswell, 2014). Voorbeelden van kwalitatieve onderzoeksmethoden zijn onder andere observaties, focusgroepen en interviews.

1.2 Leeswijzer

- Hoofdstuk 1 beschrijft de aanleiding, het doel, de theoretische achtergrond en onderzoeksvragen van het onderzoek.
- Hoofdstuk 2 beschrijft de aanpak van het onderzoek.
- Hoofdstuk 3 beschrijft de resultaten van het onderzoek.
- Hoofdstuk 4 beschrijft de conclusie door antwoord te geven op de onderzoeksvragen. Daarnaast beschrijft dit hoofdstuk de beperkingen van het onderzoek en suggesties voor vervolgonderzoek.

1.3 Theoretische achtergrond

Energiearmoede speelt een rol in het verloop van de energietransitie

De energietransitie vereist dat huishoudens investeringen doen, bijvoorbeeld door hun huis te isoleren of zonnepanelen aan te schaffen. Niet iedereen kan dit zelfstandig. Zo zijn huurders afhankelijk van hun verhuurder voor verduurzaming van hun woning en zijn er woningeigenaren die onvoldoende financiële middelen hebben om deze maatregelen te treffen (Mulder et al., 2023). Als hier geen aandacht voor is, ontstaat het risico dat energiearme huishoudens niet meekomen in de energietransitie (Bokhorst, Ruckert, Klip, Van Manen Kooij, 2022; Straver et al., 2020). In die situatie profiteert een deel van de huishoudens van de transitie, bijvoorbeeld door goedkopere energie via zonnepanelen of financiële opbrengsten vanuit windparken (Straver et al., 2020), terwijl een deel de lasten van de energietransitie draagt (bijvoorbeeld door duurdere energie vanwege hogere gasprijzen). Ter illustratie: in 2017 ging 80% van de landelijke subsidies en belastingkortingen binnen klimaatbeleid naar rijkere huishoudens (CE Delft, 2017). Deze ongelijkheid ondermijnt het draagvlak voor de transitie, terwijl draagvlak een belangrijk onderdeel is van de realisatie van de energietransitie (Bayulgen, 2020; Biresselioglu, Demir, & Demirbag Kaplan, 2020; Van Schaik et al., 2022).

Een energietransitie waarin iedereen meedoet en mee kan komen, wordt ook wel een inclusieve energietransitie genoemd (McCauley, Heffron, Stephan, & Jenkins, 2013). Binnen de wetenschappelijke literatuur zijn er drie basisprincipes om van een inclusieve energietransitie te spreken (McCauley et al., 2013). Ten eerste moet iedereen toegang hebben tot betaalbare en schone energie ('distributieve rechtvaardigheid'). Ten tweede moet iedereen kunnen deelnemen aan besluitvormingsprocessen omtrent het energiesysteem en de transitie ('procedurele rechtvaardigheid'). Ten derde moeten

problemen die het gevolg zijn van ongelijke kansen in de energietransitie onderkend worden ('erkenning').

Kwantitatieve studies laten zien dat energiearme huishoudens vaker gezondheidsproblemen hebben dan niet-energiearme huishoudens

Verschillende kwantitatieve onderzoeken laten zien dat huishoudens in een slecht geïsoleerde woning, waar sprake is van (extreme) kou, hitte, vocht, tocht en schimmel, vaker te maken hebben met fysieke en mentale gezondheidsproblemen. Energiearme huishoudens blijken vaker last te hebben van fysieke klachten zoals ademhalingsklachten, astma, artrose en hart- en vaatziekten (Balfour & Allen, 2014; Jessel et al., 2019; Platt et al., 1989). Daarnaast hebben energiearme huishoudens vaker last van mentale gezondheidsproblemen zoals (financiële) stress, angst, somberheid en depressie (Balfour & Allen, 2014; Hernández, 2016; Jessel et al., 2019; Platt et al., 1989). Deze problemen hangen ook samen met de hogere zorgkosten onder energiearme huishoudens vergeleken met niet-energiearme huishoudens (Nicol, Roys, & Garrett, 2015; Scheer, 2013; Van Maurik, Mulder, & Verstraten, 2023).

Deze leefsituaties lijken ook voor vicieuze cirkels te zorgen. Verschillende studies illustreren dat huishoudens met bepaalde kenmerken een verhoogde kans hebben om in energiearmoede te leven (bijv., oudere of chronisch zieke mensen, Marmot Research Team, 2011), wat vervolgens kan zorgen voor een verergering van medische of aversieve leefcondities (Cronin de Chavez, 2017; Ivanova & Middlemiss, 2022).

Kwalitatieve studies laten zien dat energiearme huishoudens hun situatie verschillend ervaren en op diverse manieren met hun situatie omgaan

Waar deze kwantitatieve studies algemene inzichten geven, laten huidige kwalitatieve studies specifiekere inzichten zien over de levens van energiearme huishoudens. Kwalitatieve studies naar energiearmoede komen voornamelijk uit het Verenigd Koninkrijk, waar ook wel wordt gesproken over de *lived experience* van energiearme huishoudens (Middlemiss & Gillard, 2015). Belangrijke inzichten uit deze studies zijn dat energiearme huishoudens op verschillende manieren omgaan met hun leefsituatie en hun leefsituatie op verschillende manieren ervaren (Harrington, Heyman, Merleau-Ponty, Stockton, Ritchie, & Heyman, 2005; Ipsos MORI Scotland, 2020; Middlemiss et al., 2019).

Zo geven sommige huishoudens aan dat ze bijvoorbeeld warm blijven door op andere uitgaven te bezuinigen (bijv. op uitgaven aan boodschappen), terwijl anderen aangeven te besparen op energieverbruik en weer anderen in de kou zitten ondanks hun hoge energieverbruik (Harrington et al., 2005; Ipsos MORI Scotland, 2020). Daarnaast blijken sociale factoren bepalend voor hoe huishoudens het leven in energiearmoede ervaren. Middlemiss en collega's (2019) laten in hun interviewstudie zien dat een sociaal netwerk de toegang tot energie kan vergroten. Bewoners maken (indien mogelijk) gebruik van hun familie en/of vrienden om advies en steun te zoeken om met hun leefsituatie om te gaan. Daarnaast blijkt dat het sociale netwerk van energiearme bewoners ook een rol speelt in het navigeren op de energiemarkt (bijv., een voordelige energieleverancier kiezen, energietoelagen aanvragen; Ambrosio-Albalá et al., 2020).

Een kleinschalige interviewstudie in Nederland (geciteerd in Van De Riet, Kuzee-Hoogeveen, Voerman, & Walch, 2023) laat zien dat energiearme huishoudens in wisselende mate bekend zijn met financiële ondersteuningsmaatregelen, terwijl deze maatregelen juist voor deze groep bedoeld zijn. Wanneer huishoudens wel bekend zijn met de beschikbare ondersteuning, vinden ze de regelingen vaak lastig te begrijpen (vanwege laaggeletterdheid en digitalisering) of niet eerlijk (sommige regelingen verschillen per gemeente). Daarnaast

hadden de bewoners vaak behoefte aan grotere renovatiemaatregelen (isolatie, nieuwe kozijnen). De kleine maatregelen zoals tochtstrips hadden de meeste bewoners al toegepast in huis.

Structurele kwalitatieve monitoring levert een bijdrage aan energiearmoedebeleid

Wat deze kwalitatieve studies laten zien is dat de ervaringen van energiearme huishoudens niet eenduidig zijn. De ervaringen verschillen afhankelijk van kenmerken van het huishouden. Waar kwantitatieve studies (zoals Mulder et al., 2023; Van Der Wal et al., 2023) inzicht geven in algemeen geldende statistieken omtrent energiearmoede in Nederland, kunnen kwalitatieve studies gedetailleerde inzichten geven in de (mogelijk wisselende) beleving van energiearme huishoudens en beschrijven hoe huishoudens met hun leefsituatie omgaan.

Deze inzichten zijn waardevol om verschillende redenen. Ten eerste geeft kwalitatieve data de mogelijkheid om (onverwachte) kwantitatieve resultaten te interpreteren, te verklaren en/of aan te vullen (Ambrosio-Albalá et al., 2020; Middlemiss and Gillard, 2015; Mould & Baker, 2017). De combinatie van kwantitatieve en kwalitatieve monitoring geeft daarmee een goed beeld van de kenmerken, problemen en behoeften van energiearme huishoudens. Ten tweede is energiearmoede in Nederland een relatief nieuw beleidsonderwerp, wat maakt dat er kennis nodig is om effectief beleid te creëren. Bovendien is de energietransitie in volle gang, wat gepaard zal gaan met een vermeerdering en versnelling van energiebeleid. Door energiearmoede niet alleen kwantitatief te monitoren (zoals Mulder et al., 2023) maar ook kwalitatief, ontstaat er een kennisbasis over hoe beleid energiearme huishoudens beïnvloedt en heeft beïnvloed (Van De Riet et al., 2023). Ten slotte geeft kwalitatief onderzoek naar ervaringen van energiearme huishoudens deze huishoudens een stem en vorm van eigenaarschap in de energietransitie (erkenning; McCauley et al., 2013), aangezien zij op die manier zelf kunnen aangeven wat energiearme huishoudens willen en nodig hebben om in de transitie mee te komen. Dit is belangrijk om onvrede te voorkomen en een rechtvaardige energietransitie te realiseren (McCauley et al., 2013; Straver et al., 2020).

Door deze kwalitatieve monitoring structureel in te zetten kan de Nederlandse overheid inzicht krijgen in hoe de situatie van energiearme huishoudens zich in Nederland ontwikkelt en hoe zij het gevoerde beleid ervaren. Op basis van deze inzichten kunnen nieuwe maatregelen worden opgezet om mogelijk onrecht of achterblijven in de transitie te voorkomen. Voorbeelden van landen waar deze manier van monitoring al wordt toegepast bestaan in het Verenigd Koninkrijk en Spanje (Aliança contra la Pobresa Energètica, 2021; APLE-collectief, 2021; Ipsos MORI 2020; Scottish Poverty and Inequality Research Unit, 2018).

1.4 Onderzoeksvraag en subvragen

Om kwalitatieve inzichten te verkrijgen in de leefsituatie van energiearme huishoudens in Nederland staat de volgende vraag in dit rapport centraal: Hoe zien de levens van energiearme huishoudens in Nederland eruit?

Deze overkoepelende vraag wordt afgebakend aan de hand van de volgende subvragen:

1. Wat is de leefsituatie van energiearme huishoudens?
2. Hoe is het wooncomfort van energiearme huishoudens?
3. Hoe gaan energiearme huishoudens met hun energieverbruik om?
4. Welke uitdagingen komen energiearme huishoudens tegen in hun dagelijks leven?
5. Aan welke hulp en steunmaatregelen hebben energiearme huishoudens behoefte?

Om *structureel* kwalitatief inzicht te krijgen in deze vragen en dus ‘vinger aan de pols te houden’ met betrekking tot energiearmoede in Nederland, bestaat het voornemen om dit onderzoek te herhalen in de komende jaren. Het huidige rapport beschrijft de resultaten van de eerste ronde kwalitatieve monitoring.

Voor deze eerste ronde kwalitatieve monitoring zijn interviews van het stookseizoen 2022 en 2023 gebruikt. Wegens de aanhoudende energiecrisis heeft TNO in 2022 veel extra (urgente) onderzoeken uitgevoerd, en is verslaglegging van het stookseizoen 2022 uitgesteld. In deze rapportage zijn deze inzichten dus toegevoegd aan de inzichten uit stookseizoen 2023. Wanneer de resultaten van beide stookseizoenen verschillen, wordt dit expliciet vermeld.

2 Methode

2.1 Procedure

Om de onderzoeksvragen te beantwoorden zijn interviews bij huishoudens afgenomen. De interviews zijn afgenomen op twee verschillende momenten: in de maanden februari tot april 2022 (in het vervolg van dit rapport: ‘interviews van vorig jaar’) en in de maanden april tot mei 2023. De winters van deze jaren waren zacht (5,8°C en 5,1°C tegen 3,9°C) (KNMI, 2022; KNMI, 2023). Bewoners zijn op twee manieren benaderd. Enerzijds werden deelnemers van het “Effecten van fixers/energiecoaches, renovaties en witgoedregelingen”-onderzoek (Van Der Wal, Van Ooij, & Straver, 2023) gevraagd of ze interesse hadden in deelname aan een interview. Anderzijds werden huishoudens benaderd via een sociale welzijnsorganisatie in Dordrecht. De deelnemers van vorig jaar zijn via dezelfde sociale welzijnsorganisatie en door middel van directe benadering benaderd.

De interviews vonden veelal plaats met twee onderzoekers: een interviewer en een notulist. Bij sommige interviews was er één persoon aanwezig die zowel de vragen stelde als notulen maakte. De interviews duurden gemiddeld 1-1,5 uur en vonden bij het huishouden thuis plaats. Bijna alle interviews zijn met één volwassene uit het huishouden afgenomen, in een enkel geval was een familielid aanwezig wegens een taalbarrière. Om de bewoners op hun gemak te stellen werd er altijd eerst een kort informeel praatje gehouden en een korte introductie van het onderzoek gegeven. Vervolgens werd het toestemmingsformulier uitgelegd en ondertekend, en begon het interview.

2.2 Interviewprotocol

Zowel de interviews van dit jaar als van vorig jaar zijn semigestructureerd afgenomen (zie Bijlage A en B). Dit betekent dat er voorafgaand aan de interviews een interviewprotocol is opgesteld, maar er ook de mogelijkheid was om extra vragen te stellen. Hierdoor is er ruimte om in te gaan op wat voor de bewoner belangrijk is. De protocollen van vorig jaar en dit jaar zijn nagenoeg gelijk aan elkaar. Na een evaluatie van het protocol van vorig jaar is een aantal kleine aanpassingen gedaan in woordkeuze (bijv., het gebruik van ‘wooncomfort’ in plaats van ‘behaaglijk’), is aantal sub-vragen toegevoegd en zijn vragen over lichamelijke en mentale gezondheid toegevoegd.

Tijdens het interview zijn vijf verschillende thema’s besproken, te weten: 1) de woning en het huishouden, 2) het wooncomfort, 3) energieverbruik, 4) bredere effecten die de bewoner ervaart als gevolg van de woonsituatie en 5) hulp en steunmaatregelen die de woonsituatie van de bewoner kunnen verbeteren. In Bijlage A en B zijn de gebruikte interviewprotocollen te vinden.

De interviews zijn op twee manieren vastgelegd. Van de interviews van vorig jaar zijn notulen gemaakt en beknopte interviewverslagen geschreven. In 2023 zijn tijdens de interviews audio-opnames gemaakt. Deze audio-opnames zijn door een externe partij uitgeschreven in een transcript. Deze beknopte interviewverslagen en transcripten zijn vervolgens gecodeerd. In de resultaten worden bij de interviews van vorig jaar beschrijvingen uit de notulen gehaald om duiding te geven. Bij de interviews van dit jaar worden hier quotes voor gebruikt.

2.3 Analyse

Zowel de transcripten als de interviewverslagen zijn handmatig geanalyseerd door middel van een thematische analyse. Dit is in twee stappen volgens de *Grounded Theory approach* gedaan (Strauss & Gorbun, 1998). Met een deductieve benadering zijn de belangrijkste hoofdonderwerpen uit het interviewprotocol als thema's gebruikt. De subcategorieën zijn gebaseerd op de vragen van het interviewprotocol. In een vervolgstap zijn er inductief met open coderen (d.w.z. toevoegen van codes aan de hand van de data) en selectieve codering (d.w.z. integreren en specificeren van categorieën) codes toegevoegd. In Bijlage C staat een tabel met de thema's en categorieën.

De codering van de interviewverslagen en transcripten is door meerdere onderzoekers uitgevoerd. Om de interbeoordeelaarsbetrouwbaarheid te waarborgen hebben de onderzoekers bij aanvang van het coderingsproces afzonderlijk van elkaar hetzelfde interview gecodeerd. Vervolgens werden hun coderingen gezamenlijk besproken om tot eenzelfde codering en interpretatie te komen.

2.4 Deelnemers

In totaal zijn er 29 interviews gehouden met 27 verschillende deelnemers. Twee deelnemers zijn in beide jaren geïnterviewd. [Tabel 2.1](#) hieronder beschrijft de demografische kenmerken van de deelnemers voor beide jaren. De demografische gegevens van de twee bewoners die twee keer zijn geïnterviewd, zijn in beide kolommen meegenomen.

Tabel 2.1: Overzicht van de demografische gegevens van de geïnterviewden

Demografische gegevens		
	2022	2023
Geslacht		
<i>Man</i>	n = 3	n = 10
<i>Vrouw</i>	n = 6	n = 10
Leeftijd	<i>Niet bekend</i>	Minimum = 25 jaar Maximum = 82 jaar Mediaan = 55 jaar
Werksituatie		
<i>Arbeidsongeschikt/Bijstand</i>	n = 5	n = 11
<i>Gepensioneerd</i>	n = 1	n = 5
<i>Werkend</i>	n = 3	n = 4
Woning eigendom		
<i>Woningeigenaar</i>	n = 5	n = 1
<i>(Sociale) Huurder</i>	n = 4	n = 19
Samenstelling huishouden		
<i>Eenpersoonshuishouden</i>	n = 7	n = 14
<i>Paar zonder kinderen</i>	n = 0	n = 3
<i>Eenoudergezinnen</i>	n = 2	n = 3

Om te bepalen of een huishouden in energiearmoede leeft, wordt een inkomensgrens gebruikt in combinatie met hoge energiekosten en/of het wonen in een slecht geïsoleerd huis (Mulder et al., 2023). Vanwege de inkomensgrens kunnen alleen huishoudens met een inkomen lager dan 130% van de zogeheten lage inkomensgrens als energiearm worden gecategoriseerd. Vanwege de gevoeligheid van dit onderwerp in gesprek met de deelnemer is besloten om tijdens het interview niet expliciet naar de financiële situatie en het exacte inkomen te vragen. Aangezien alle deelnemers ofwel sociale huurders zijn, ofwel met welzijnsorganisaties in contact staan, vallen de geïnterviewden hoogstwaarschijnlijk binnen deze inkomensgrens. Wanneer hier twijfel over bestond is bij huishoudens gevraagd of zij de energietoeslag 2022³ ontvangen hebben. In de gevallen dat de geïnterviewde geen energietoeslag had ontvangen, is een afweging gemaakt om de data te includeren ofwel excluderen in het onderzoek. Deze afweging is gebaseerd op de antwoorden van huishoudens (zoals het noemen van geldzorgen, slechte energetische conditie van het huis⁴, hoge energierekening). Deze bewoners zijn geïnccludeerd als er een aanzienlijk vermoeden was dat het huishouden binnen de risicogroep⁵ valt. Uiteindelijk is alle data uit de interviews meegenomen.

Er is gepoogd om de steekproef van dit onderzoek zo representatief mogelijk te maken. Hiervoor zijn de demografische kenmerken van energiearme huishoudens in Nederland gebruikt als criteria, zoals geïdentificeerd door Mulder et al. (2023)⁶. We merkten tijdens de werving dat de doelgroep over het algemeen lastig te bereiken is. Het vermoeden is dat dit deels te maken heeft met het vertrouwen van bewoners om het gesprek aan te gaan met iemand die ze niet kennen: een bekend probleem onder (energie)arme bewoners is dat ze wantrouwen hebben richting (overheids)instanties en organisaties. Daarnaast bleek ook de medische situatie meerdere keren een rol te spelen. Zo moesten meerdere bewoners hun afspraak afzeggen, omdat er een medische afspraak tussen was gekomen. Ook lijken niet alle bewoners goed inzicht te hebben in hun agenda voor de lange termijn, ze lijken meer van dag tot dag te leven.

Bij een tussentijdse reflectie op de steekproef halverwege het onderzoek is besloten om specifiek te zoeken naar huiseigenaren, gezinnen en jongere deelnemers omdat deze onvoldoende gerepresenteerd waren. Dit is gebeurd met behulp van een welzijnsorganisatie in Dordrecht. Hoewel er extra aandacht is besteed aan de werving van deze specifieke doelgroepen, bleek het lastig om deze bewoners bereid te vinden voor een interview. Ook de welzijnsorganisatie gaf aan dat deze doelgroep lastig te bereiken is. Voor het huidige onderzoek houdt dit in dat paren zonder kinderen, tweeoudergezinnen, huishoudens in particuliere huur en koopwoning en huishoudens die op hun pensioen leven (licht) zijn ondergerepresenteerd. Eenpersoonshuishoudens, huishoudens in een sociale huurwoning, en huishoudens in de bijstand/sociale voorziening zijn (licht) overgerepresenteerd.

³ Deze toeslag is (op aanvraag) uitgekeerd aan huishoudens die maximaal 120% van het sociaal minimum verdienen of die een bijstandsuitkering, IOAW-, IOAZ- of Bbz-uitkering ontvangen. In een paar gemeenten weken de voorwaarden om energietoeslag te krijgen iets af.

⁴ In het huidige onderzoek hebben we geen informatie uitgevraagd over energielabels en bouwjaar, maar de staat van de woning is uitvoerig besproken. Om in vervolgonderzoek nog beter zicht te krijgen op de verbanden tussen ervaringen van bewoners en de staat van de woning, kunnen we energielabeldata en het bouwjaar van de woning koppelen aan de verhalen van huishoudens. Deze data zijn openbaar beschikbaar via verschillende websites, zoals: [Zoek je energielabel | Energielabel](#) en [BAG Viewer \(kadaster.nl\)](#).

⁵ Hierbij gaat het om huishoudens die niet binnen de definitie van energiearmoede vallen, maar waarvan kleine veranderingen in hun leefsituatie ervoor kunnen zorgen dat ze in de doelgroep terecht kunnen komen.

⁶ 52% van de huishoudens zijn eenpersoonshuishoudens, 18% is een paar zonder kinderen en 30% van de huishoudens zijn gezinnen (waarvan 14% paar met kinderen en 16% eenoudergezinnen). 68% van de huishoudens zijn sociale huurders, 20% huurt particulier en 12% heeft een koopwoning. En 40% van de huishoudens zit in de bijstand of krijgt een sociale voorziening en 40% is met pensioen.

3 Resultaten

De centrale vraag in dit rapport is: Hoe zien de levens van energiearme huishoudens in Nederland eruit? Dit hoofdstuk geeft antwoord op de overkoepelende vraag door een bespreking van antwoorden op de subvragen. Elke sectie komt overeen met een subvraag:

1. Wat is de leefsituatie van energiearme huishoudens? *Sectie 3.1.*
2. Hoe is het wooncomfort van energiearme huishoudens? *Sectie 3.2.*
3. Hoe gaan energiearme huishoudens met hun energieverbruik om? *Sectie 3.3 en sectie 3.4.*
4. Welke uitdagingen komen energiearme huishoudens tegen in hun dagelijks leven? *Sectie 3.5.*
5. Aan welke hulp en steunmaatregelen hebben energiearme huishoudens behoefte? *Sectie 3.6.*

Elke sectie bespreekt de antwoorden van geïnterviewden aan de hand van een beschrijving aangevuld met quotes. Sectie 3.3 en 3.5 bevatten een gedetailleerde casusbeschrijving van twee verschillende geïnterviewden.

3.1 Leefsituatie

Er bestaat verdeeldheid onder de bewoners over de tevredenheid met hun leefsituatie: wijk, woning, sociale contacten en eerdere woonervaringen bepalen tevredenheid met de woning

De mate waarin bewoners tevreden zijn met hun woning verschilt. In hun antwoorden beschrijven bewoners verschillende type factoren die maken dat ze wel of niet tevreden zijn met hun woning. Ten eerste zijn er de omgevingsfactoren in de wijk; de nabijgelegen faciliteiten, veiligheid en ervaren overlast. Dit hangt sterk samen met sociale factoren: hoe is het contact met burens en wonen familie en vrienden in de buurt?

“Het is een fijne buurt. Ik zit hier vlak bij de natuur, vlak bij het winkelcentrum en er is een goede verbinding.”

Naast de omgevingsfactoren en sociale factoren speelt ook de woning zelf een belangrijke rol. Hierbij noemen bewoners o.a. het formaat van de woning en de woonlasten van de huur of hypotheek. Ook de staat van de woning speelt hierin een belangrijke rol.

Ten slotte lijkt de tevredenheid met de woning bepaald te worden door het referentiekader (de geschiedenis) van de bewoner. Sommige bewoners geven aan dat hun huidige woning in betere staat is dan hun vorige woning, en dat ze daarom blij zijn met wat ze nu hebben. Andere bewoners geven juist aan dat hun vorige woning beter was. In beide gevallen zijn de eerdere ervaringen van invloed op hoe bewoners hun huidige woning ervaren.

“Ik kom vanuit een luxehuis in een sociale huurwoning, een seniorenappartement. Niks mis mee, maar er ging een hele nieuwe wereld voor me open. Je krijgt met een Woningcorporatie te maken. [...] Dus ik moest ook even wennen; hoe werkt zo’n huis?”

Op het moment dat een woning in slechte staat verkeert speelt de tevredenheid van bewoners een belangrijke rol in de oplossingsrichting die hun voorkeur heeft om uiteindelijk in een duurzame en gezonde woning te wonen. Bewoners die naast de staat van de woning ook ontevreden zijn over de locatie, sociale contacten en de overige factoren in de woning zullen eerder gericht zijn op het vinden van alternatieve woonruimte. Wanneer bewoners wel tevreden zijn met de woning, wijk en sociale contacten zullen zij meer gericht zijn op een (grootschalige) renovatie van hun huidige woning.

De bewoners van stookseizoen 2022 waren overwegend tevreden over hun leefsituatie

De bewoners die in 2022 zijn geïnterviewd, waren over het algemeen tevreden met hun leefsituatie. Hoewel de woontijd van bewoners sterk varieerde, gaven ze bijna allemaal aan tevreden te zijn met hun woonsituatie. Net als in de interviews van dit jaar, speelt de staat en de omgeving van de woning een belangrijke rol. Zo zorgt de aanwezigheid van een tuin voor meer tevredenheid. Wanneer bewoners uit een minder comfortabele woonsituatie komen, lijken ze nog meer waarde te hechten aan de nieuwe situatie.

De huidige woning heeft nu twee verdiepingen met een tuin. Het betekent veel voor haar. Ze kan nu zomaar naar buiten. (Omschrijving gespreksverslag)

Eén geïnterviewde gaf aan niet geheel tevreden te zijn met de leefsituatie vanwege gebrekkige isolatie.

De intensiteit van het woninggebruik is over het algemeen hoog: veel bewoners besteden een groot deel van hun tijd thuis

Er zijn verschillende factoren die van invloed zijn op de intensiteit van het woninggebruik. Hierbij zijn (vrijwilligers)werk, gezinssamenstelling en gezondheid van grote invloed. Onder de respondenten van dit onderzoek bestaat het merendeel uit bewoners die geen werk hebben omdat zij in de bijstand zitten of arbeidsongeschikt of gepensioneerd zijn. Deze bewoners zijn over het algemeen veel thuis en maken intensief gebruik van hun woning. De bewoners die wel werk hebben, besteden hier vaak veel tijd per week aan waardoor de woning een groot deel van de tijd leeg staat.

Daarnaast is het aantal personen in het huishouden van invloed op hoe vaak er iemand thuis is. Vooral huishoudens met kinderen gaven aan meer intensief gebruik te maken van de woning. Het beperkte aantal gezinnen met kinderen in onze steekproef zou kunnen betekenen dat woninggebruik onder energiearme huishoudens nog intensiever is dan de interviews doen vermoeden.

Het woninggebruik wordt verder ook bepaald door de gezondheid van bewoners. Meerdere respondenten geven aan dat hun gezondheidsklachten beperken hoeveel activiteiten zij buitenshuis kunnen ondernemen waardoor zij veel tijd thuis doorbrengen. Veel bewoners geven aan dat zij in meer of mindere mate te maken hebben met gezondheidsklachten.

“Ja, in principe ben ik thuis, tenzij ik een keertje weg kan. Weggaan voor mij is uitzonderlijk.”

De woningen van de bewoners die in 2022 geïnterviewd zijn, worden redelijk intensief gebruikt doordat de bewoners veel thuis zijn. De redenen hiervoor zijn vergelijkbaar met de bewoners van dit jaar, zoals arbeidsongeschiktheid of gepensioneerd zijn of in de bijstand zitten. Er wordt dan wel regelmatig afleiding gezocht met burendoel, lidmaatschap bij creatieve hobbyclubs of het uitlaten van de hond. Vergelijkbaar als in de steekproef van

2023 zitten in de steekproef van 2022 weinig huishoudens met kinderen en veel eenpersoonshuishoudens. Dit heeft invloed op de intensiteit van het woninggebruik.

Ze is veel thuis maar twee middagen in de week is ze bij een crea club. Ze is veel bezig met het huishouden. (Omschrijving gespreksverslag)

3.2 Wooncomfort

Alle woningen worden verwarmd met aardgas

Ondanks de diversiteit in woningen waarin respondenten wonen hebben zij één ding gemeen: alle woningen worden verwarmd met aardgas. Bij de appartementencomplexen is vaak sprake van een centraal verwarmingssysteem met blokverwarming. In deze woningen worden de kosten voor aardgas in rekening gebracht via de servicekosten aan de verhuurder. In de woonhuizen is vaak sprake van een centrale verwarming/cv-ketel. Hierbij is ook vaker sprake van een contract met een zelfgekozen energieleverancier voor aardgas. Op een uitzondering met een gaskachel na, worden alle woningen verwarmd middels radiatoren. Er zijn geen woningen die zijn voorzien van vloerverwarming. Daarnaast zijn er meerdere bewoners die aangeven dat zij aanvullend gebruik maken van elektrische straalkachels.

Het is lastig om de woning op temperatuur te houden

Vrijwel iedere bewoner geeft aan dat hun woning koud en tochtig is doordat de woning slecht geïsoleerd is. Hierbij worden o.a. koude muren en vloeren genoemd evenals kieren in de gevel en rondom deuren. Een deel van de bewoners geeft aan dat de kou in hun woning op specifieke plekken zit. Hierbij maken sommige bewoners de keuze om de koude kamers in hun woning niet te gebruiken omdat ze het hebben opgegeven om deze kamers te verwarmen.

"In de winter voel je wind door de woning waaien, als het kouder is dan 22 graden dan is het in mum van tijd koud. Tussen het kozijn en de muur kon je naar buiten kijken. Toen hebben ze gewoon een latje er tegenaan gedaan."

"Zoals je daar een verwarming hebt, heb je hier [in de vloer] een verkouding. Die straalt kou af. En ik heb ook thermometers, ik heb er daar één hangen, die leg je dan bijvoorbeeld daar op de vloer neer. Ja, en er zit zeker drie graden verschil."

In een aantal gevallen geven bewoners aan dat ook het verwarmingssysteem niet goed functioneert. Soms gaat dit om uitval die op de korte termijn opgelost kan worden maar ook benoemen een aantal bewoners dat de verwarmingssystemen systematisch niet goed werken. Dit uit zich bijvoorbeeld in radiatoren die maar beperkt warm worden. In combinatie met koud weer en slechte isolatie zorgt dit voor het laagste wooncomfort. In deze omstandigheden speelt de afweging van de bewoner om meer of minder energie te verbruiken geen rol meer. Zelfs wanneer een bewoner bereid zou zijn om veel uit te geven aan het verwarmen van de woning dan zouden zij hier nog niet in slagen.

"Ik heb weer een probleem: alleen maar de verwarming, dat systeem is een oud systeem. Dus ik kan het niet goed verwarmen hier."

“Als het goed weer is, is hier niks aan de hand binnen. Is het slechter weer, buiten veel regenweer, dan komt de vochtigheid omhoog. En dat is een groot probleem. En met vocht en tocht kan je stoken als een idioot, krijg je niks fatsoenlijk warm.”

Enkele bewoners geven aan geen probleem te hebben om hun woning op temperatuur te houden maar geven wel aan dat de woning over slechte isolatie beschikt. Het vermoeden is dan ook dat deze bewoners veel stoken maar dat er geen (beperkende) problemen zijn met het verwarmingssysteem. Ook hebben deze bewoners nog bewegingsruimte in het maken van keuzes over hoeveel energie zij bereid zijn te gebruiken.

“Ik zag in mijn omgeving ook mensen met soortgelijke problemen. Zij zetten gewoon heel de verwarming niet aan en waren heel de winter aan het bibberen enzovoort. Eigenlijk moest ik dat ook doen, maar ik vond dat gewoon... Ik wilde dat gewoon absoluut niet doen, dus ik heb het ook gewoon aan laten staan en daardoor is alles opgehoopt (de rekeningen). Ik heb dus niet mijn verwarming uitgezet of zoiets.”

Soms noemen bewoners ook dat ze in de zomer last hebben van de hitte in hun woning. Ze noemen dit in de meeste gevallen alleen wanneer hier specifiek naar gevraagd wordt, waardoor het lijkt alsof ze er minder last van hebben dan kou in de winter. Wellicht heeft dit te maken met de tijd van het jaar waarin de interviews afgenomen zijn (voorjaar).

“In de zomer was het bloedheet. Echt benauwd.”

“In de zomer is het alleen heel erg warm binnen. Als het buiten warm wordt, dan wordt het binnen nog warmer dan buiten.”

Bewoners uit de interviews van 2022 geven aan niet veel moeite te hebben met het verwarmen van hun woning

In tegenstelling tot de interviews van dit jaar, geven bewoners die vorig jaar geïnterviewd zijn aan dat ze niet per se moeite hebben met het verwarmen van de woning.

De woning is erg makkelijk op een aangename temperatuur te houden. Als de zon er op staat blijft het warm, de zon komt op in het oosten en schijnt dan meteen op de woning. Mevrouw is niet veel bezig met de temperatuur (omschrijving gespreksverslag).

De slechte gezondheid bij sommige bewoners zorgt er wel voor dat het goed verwarmen van de woning een prioriteit is. Om de woning goed op temperatuur te houden, zijn een aantal bewoners vindingrijk en wordt er gebruik gemaakt van een eigen netwerk. Veel vrienden en kennissen zitten in een soortgelijk situatie, waardoor het uitwisselen van bijvoorbeeld een gaskachel een oplossing kan bieden. Vooral in de avond hebben bewoners het graag warm. In tegenstelling tot de bewoners die de woning vanwege gezondheid op temperatuur moeten houden, blijkt uit een aantal gesprekken dat bewoners ook niet erg bezig zijn met de temperatuur. Zo geeft één bewoner aan dat hij het niet snel koud heeft, terwijl een andere bewoner al 6 jaar de verwarming niet heeft aangezet. Geen van de bewoners heeft moeite met het koelen van de woning. Het verschil tussen de twee jaren zou erop kunnen wijzen dat de keuzeruimte van mensen om een bepaalde hoeveelheid energie te verbruiken om de woning te verwarmen is beperkt door de toegenomen energieprijzen.

Bewoners maken bewuste keuzes in het ventileren van de woning

Veel bewoners maken bewuste overwegingen in het wel of niet ventileren van hun woning. Ze geven aan dat de keuze om te ventileren voortkomt uit gezondheidsoverwegingen en overwegingen met betrekking tot het binnenklimaat. Hierbij worden het tegengaan van

vocht en schimmelproblemen, het verhogen van zuurstof in huis en het verkoelen van de woning in de zomermaanden het meest genoemd. Een enkele respondent geeft aan dat zij bewust niet of beperkt ventileert omdat de lucht van buiten minder schoon is dan de lucht in de woning.

"Ook vanwege m'n eigen allergieën, deed ik ramen vaker open. Maar het huis luchtte vanzelf ook wel, het was zo lek."

"In de zomer is het heel warm, maar nu kan ik de ramen niet openzetten want dan komt er stof [stof van verbouwingen in de buurt] naar binnen."

Vrijwel alle bewoners zijn voor het ventileren afhankelijk van natuurlijke ventilatie. De manier waarop bewoners hun huis ventileren is meestal door ramen en deuren open te zetten. In de meeste gevallen gaat dit goed maar soms is het aantal ramen dat open kan beperkt. Daarnaast beschikken enkele bewoners over ventilatieroosters. Wanneer deze aanwezig zijn houden bewoners ze vaak bewust dicht omdat deze ook voor extra kou in de woning zorgen. Slechts enkele bewoners beschikken over mechanische ventilatie. Hierbij gaat het alleen om afzuiging in keuken en badkamer maar niet om (balans)ventilatie door de gehele woning.

"Nou, ik moet zeggen dat ik hem [het ventilatierooster] weinig... Misschien moet ik hem meer openzetten. Maar dat komt ook, als die wind erop staat, dan komt... Dan komt de kou binnen. Dus-dus meestal heb ik hem dicht staan."

Ventileren is ook bij de bewoners in de interviews van 2022 de standaard

Net als de geïnterviewde bewoners dit jaar, blijken ook de bewoners van vorig jaar goed op de hoogte te zijn van de noodzaak van het ventileren van de woning. Dit gebeurt voornamelijk door de ramen en deuren tegenover elkaar open te zetten. De meeste bewoners zijn zich bewust van de toegevoegde waarde om verschillende ruimtes zoals de badkamer, de zolder en de slaapkamer te ventileren. Het helpt hen bij het voorkomen van schimmel en vochtplekken. Bij een aantal oudere bewoners komt het over alsof dit voor hen een voor de hand liggende maatregel is, ééntje die ze al lang voordat energiebesparing een prioriteit werd toegepast.

"Meneer geeft aan dat het zolderraam altijd op een kiertje staat. Warme lucht met vocht stijgt op en trekt naar boven dus daarom doet hij dat. Op die manier voorkomt hij dat er schimmel ontstaat. Ook in de slaapkamer doet hij een raampje open. De klampaampjes boven de deuren staan op een kiertje (omschrijving gespreksverslag).

Veel bewoners ondernemen actie om vocht en schimmel in huis te voorkomen, toch is het niet altijd te voorkomen

Zoals eerder genoemd geven veel bewoners aan te ventileren om vocht- en schimmelproblemen te voorkomen. Toch is dit niet in alle gevallen mogelijk. Diverse bewoners geven aan dat zij last hebben van vocht en/of schimmel. De ernst van deze problemen verschilt sterk, van huishoudens met vooral vocht op de (enkelglas) ramen en in de badkamer tot huishoudens met schimmel verspreid door de woning. Vooral de badkamer blijkt gevoelig voor vocht- en schimmelplekken waarbij de indeling van de woning, met een inpandige badkamer, een rol lijkt te spelen. Bewoners die veel last hebben (gehad) van vocht en schimmel geven aan dat dit ook zorgt voor stank in huis. Het tegengaan van schimmel door plekken schoon te maken of te behandelen met speciale verf lijkt weinig effect te hebben.

“Sowieso zijn al mijn kozijnen aan de binnenkant beschimmeld. Dan maak ik het schoon en na twee, drie weken is het weer terug.”

“Ze heeft geen last van schimmel in huis. De badkamer schimmelt af en toe wel, maar dat komt omdat deze inpandig is en er geen raampje is.”

Wel gaf één respondent aan dat de schimmel in de badkamer is afgenomen nadat er betere ventilatie is gekomen.

Schimmel en vocht speelt een minder prominente rol bij de interviews uit 2022

Het schimmel- en vochtprobleem lijkt in de interviews van vorig jaar een minder prominente rol te spelen. Bij een enkele inwoner is er sprake van schimmel- en vochtvorming. Dit heeft wel meteen een sterk effect op de astmatische klachten van de bewoner. Een andere bewoner geeft aan dat het buiten zijn macht valt aangezien het betonrot al beneden in de hal van zijn appartementencomplex begint.

De bewoner geeft aan dat er grote schimmelplekken zijn in de douche. De schimmelwerende verf heeft even geholpen. (Omschrijving gespreksverslag)

In de interviews van 2023 zijn meer schimmel- en vochtproblemen vastgesteld bij bewoners. Dit zou kunnen komen door de hogere energiekosten waardoor mensen minder zijn gaan stoken waardoor de problematiek rondom schimmel en vocht is toegenomen.

3.3 Betaalbaarheid energierekening

Veel bewoners geven aan dat hun energierekening hoog is, of hoger is geworden

Het merendeel van de bewoners geeft aan dat de kosten in de afgelopen maanden sterk gestegen zijn door de energiecrisis. Hoewel de prijsstijgingen effect hadden op zowel de rekeningen voor warmte als elektriciteitsgebruik zien bewoners dat vooral de rekening voor warmte, veelal d.m.v. aardgas, sterk is gestegen. Voor sommige bewoners was deze prijsstijging zo aanzienlijk dat zij in de winter van 2022/2023 honderden euro's (soms meer dan 1000 euro) per maand moesten betalen.

“En ik heb heel weinig gebruikt. Echt. Ik heb 1000 euro betaald. Ik word gek. Ik ben echt arm geworden hoor. Echt. Tien keer meer betalen. Tien keer. Dus ik ben alleen maar aan het werken, en deze kosten betalen.”

“Ik woonde daar sinds 2009. Ik heb het idee dat het ook steeds erger wordt, kan dat? Kan je huis steeds slechter worden? Ik merkte er in het begin namelijk niet heel veel van. Op gegeven moment was mijn energierekening 530 euro per maand.”

Enkele bewoners geven aan dat zij ook vóór de energiecrisis problemen hadden met het betalen van de energierekening. Het merendeel van de bewoners geeft overigens aan dat het betalen van de rekening vooral lastig is geworden sinds de energiecrisis. Voor sommigen zijn de rekeningen op dit moment nog te overzien. Wel geven zij aan dat de verhouding energiekosten t.o.v. hun inkomen toeneemt. Deze bewoners doen uit voorzorg voorzichtig met hun energieverbruik en met andere uitgaven. Ook geven sommigen aan dat zij bang zijn voor naheffingen aan het eind van het jaar. Dit speelt vooral bij bewoners die onvoldoende zicht hebben op hun verbruik in de tussentijd. Andere bewoners komen nu al in de problemen met het betalen van de rekening en hebben soms een betalingsachterstand of een betalingsregeling getroffen met de energieleverancier.

“Maar dat heeft ook voor een heel groot deel te maken met het feit dat ik niet kan stoken. [ze kan dit niet betalen] En dat heeft dus ook weer niet te maken met de energiestijgingen, want dat was al jaren zo, lang voordat daar ook maar iets in veranderde. Vóór de inflatie.”

“Ik heb nu ook nog steeds meer dan 4.500 euro open staan bij Vattenfall? Die heb ik gewoon in termijnen gedaan, maar dan... Ik moest meer betalen dan dat ik verdiende die maanden, dus dat was een beetje vervelend.”

Bij navraag blijkt dat een deel van de bewoners de energietoeslag van 1300 euro hebben ontvangen. De mate waarin dit toereikend was verschilt sterk omdat de energierekening bij sommige bewoners vele male hoger was dan deze toeslag. Toch geven een aantal bewoners aan dat deze toeslag hen heeft geholpen om rond te kunnen komen. Een deel van de bewoners kwam niet in aanmerking voor de energietoeslag. Zij vermoeden zelf dat hun inkomen vanuit werk net te hoog is om in aanmerking te komen voor een dergelijke toeslag. Toch zou deze toeslag voor een aantal van hen een grote impact kunnen hebben omdat het aandeel energiekosten t.o.v. hun inkomen sterk is gestegen.

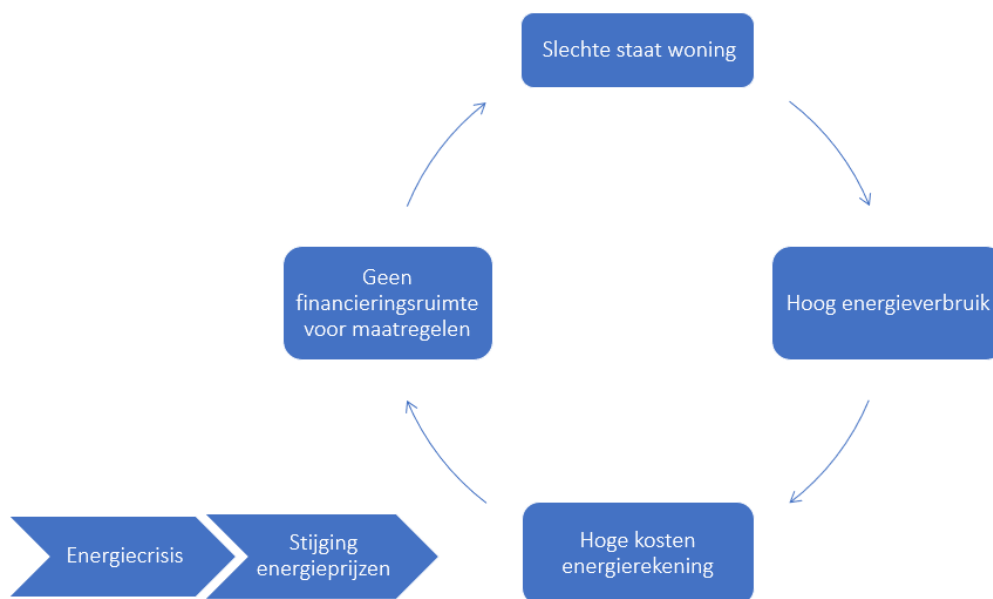
Situatie was een jaar geleden dragelijker, maar bewoners maakten zich wel zorgen

De situatie rond de betaalbaarheid van de energierekening was een jaar geleden minder zorgelijk. Meerdere bewoners gaven aan dat ze op dat moment nog geen verschil ervaren in hun uitgavepatroon door een hogere energierekening. Er bleek bij de doelgroep wel al een groeiend besef dat de kosten zouden kunnen stijgen het komende jaar. Ze kregen dit mee via het nieuws, het was een onderwerp in hun eigen netwerk of ze werden door hun energieleverancier ingelicht. Het merendeel van de bewoners gaf aan dat ze zich angstig voelden over een onzekere financiële situatie met stijgende energieprijzen in de toekomst. Daarover werd wél stress ervaren. De meeste bewoners speelden hierop in door hun maandbedrag bij de energieleverancier alvast wat hoger te zetten om de extra kosten aan het einde van het jaar wat te drukken. De energierekening was ook vorig jaar al wel een grotere prioriteit in het leven van bewoners geworden.

De bewoner ervaart geen problemen met het betalen van de rekening. Ze ziet wel dat het meer van zijn inkomen beslaat dan eerder maar past energieverbruik daar niet op aan. (Omschrijving gespreksverslag)

De gestegen energierekening heeft soms vergaande gevolgen voor de financiële situatie van bewoners

De gestegen energiekosten hebben op veel verschillende manieren invloed op de financiële situatie van bewoners. Een groot deel van de bewoners geeft aan dat zij meer op hun uitgaven letten om te voorkomen dat zij niet rond kunnen komen. In sommige gevallen heeft de energierekening direct effect op de mogelijkheden van bewoners om hun situatie te verbeteren. Zo geeft één respondent aan dat hij graag zijn koopwoning zou isoleren maar dat de grote stijging in energiekosten het op dit moment onmogelijk maakt om in maatregelen te investeren. Deze maatregelen zouden echter veel kunnen bijdragen aan het verlichten van zijn lasten. Bewoners komen op die manier dus in een vicieuze cirkel terecht waar zij door de slechte staat van de woning de middelen niet hebben om te verduurzamen en hun situatie uiteindelijk in stand houdt of verergert (zie [Figuur 3.1](#)).

Figuur 3.1: Viciuze cirkel die de financiële problemen bij huishoudens in slechte woningen in stand houdt en/of verergert.

Ook kunnen de gestegen energiekosten soms een grote impact hebben op de basisbehoeften van bewoners. Zo vertelde één bewoner dat zij door een naheffing en sterk gestegen termijnbedrag van haar energieleverancier uiteindelijk bij de voedselbank is terechtgekomen.

Casus bewoner:

Shannon (fictieve naam) kan door haar gezondheidsbeperkingen niet meer werken. Haar fysieke beperkingen hebben een domino-effect veroorzaakt; Zij heeft een aandoening die o.a. zorgt voor stijfheid en pijn in haar spieren. Hierdoor is zij minder mobiel en alledaagse activiteiten kosten haar meer energie, waardoor ze een aantal jaar geleden in de bijstand terechtgekomen is. De geringe financiële middelen zorgen voor een minder comfortabel leven.

Ze is altijd al bezig geweest met energie besparen door bijv. de thermostaat niet te hoog te zetten en lager te draaien als ze weggaat. Door de verandering in haar financiële situatie een paar jaar geleden is dit een nog grotere prioriteit geworden. Zo heeft ze o.a. geïnvesteerd in een slimme thermostaat die ze tijdens de energiecrisis nog lager heeft ingesteld. Ook heeft zij de keuze gemaakt om bepaalde apparaten niet meer te gebruiken of zelfs weg te doen om energie te besparen, zoals een oven en een TV. In online groepen op sociale media en fora wisselt ze bespaartips uit met lotgenoten.

Ondanks haar financiële situatie wist ze goed rond te komen en zelfs wat geld te sparen. Dit veranderde met de stijgende energieprijzen toen haar energieleverancier haar termijnbedrag meer dan verdubbelde. Ze had hier geen controle over, aangezien ze haar rekening slechts 20% naar beneden bij kon stellen. Ze gaf aan dat dit haar net het zetje over de rand gaf waardoor ze bij de voedselbank terecht kwam voor extra steun. Ze schaamt zich hiervoor. Ook moest ze elke dag keuzes maken over welke levensbehoeften prioriteit hadden.

“Maar ik moest... vorig jaar moest ik extra betalen. Ja, het was denk ik dubbel, of ruim dubbel waardoor ik naar de voedselbank moest en gewoon in de problemen kwam.”

De stress van haar financiële situatie zorgde ervoor dat de pijnklachten van haar aandoening toenamen en haar mobiliteit en energie verder werd beperkt. Dit betekent ook dat sommige manieren om geld te besparen, zoals het reizen naar een goedkopere supermarkt, soms te zwaar werden.

Deze neerwaartse spiraal bleek achteraf niet nodig te zijn geweest: het termijnbedrag was door de energieleverancier te hoog ingeschat. Shannon kreeg dan ook een groot bedrag terug bij de eindafrekening. Een buffer die haar in de loop van het jaar een hoop spanning en problemen had kunnen besparen.

Meerdere bewoners gaan in discussie over energierekeningen met aanbieders

In de gesprekken met bewoners over de energierekening kwamen meerdere verhalen naar voren van bewoners die ontevreden waren over hun energierekening of bijkomende kosten. Zo benoemde meerdere bewoners dat zij contact hebben gehad met hun energieleverancier of woningcorporatie nadat hun energieverbruik sterk was gestegen zonder dat zij dit zelf konden verklaren met veranderingen in het gedrag. In sommige gevallen leidt dit tot het opvragen van missende specificaties of zelfs het indienen van een bezwaarschrift, met wisselend succes. Eén bewoner gaf daarnaast aan dat het gestegen verbruik een direct gevolg was van technische aanpassingen die de woningcorporatie had getroffen om vorst in leidingen te voorkomen.

Ook het verkeerd inschatten van termijnbedragen wordt door bewoners genoemd als frustratiepunt. Zo hebben sommige bewoners moeite met het betalen van een te hoog ingeschat maandelijks termijnbedrag terwijl andere bewoners aan het eind van het jaar worden opgeschrikt door een hoge naheffing. Bewoners die aangeven inzicht te hebben in hun verbruik met apps of online software ervaren vaak minder stress over de eindafrekening omdat zij beter zicht hebben op hoe zij ervoor staan. Toch kan dit niet altijd financiële problemen voorkomen omdat bijvoorbeeld termijnbedragen niet bijgesteld kunnen worden door bewoners.

Daarnaast werden ook situaties benoemd waarin woningen geen individuele meters bevatten en bewoners dus ook voor burens betalen of waarin bewoners betalen voor een gasmeter die zij niet gebruiken. In al deze casussen komt naar voren dat het contact met een energieleverancier of verhuurder vaak moeizaam verloopt en dat bewoners maar beperkt inzicht krijgen in hun eigen verbruik en de bijbehorende energiekosten.

“Ik betaal wel voor de gasmeter, 216 of 260 euro per jaar. Nou, daar ben ik ook helemaal boos over. Ik betaal iets waar ik geen gebruik van maak.”

“Je hebt totaal, eigenlijk, geen inzicht in wat je verbruikt hebt. Ja, wat je verbruikt hebt dan via de metertjes. We betalen de verwarming zelf en het warm water. [...] Het zijn 100 woningen en ze doen dan collectief, wat de hele flat verbruikt, en dat delen ze door 100. Maar dat doen ze dus met het gas in de keuken, maar ook het water, waardoor ik dus voor anderen betaal. Ik ben alleenstaand, maar ja, je hebt ook gezinnen met vier man of zo iets, hè. Daar heb ik mij heel hard voor gemaakt, dat ik eigen meters wil hebben.”

Enkele bewoners hebben weinig zicht op hun energierekening

Enkele bewoners gaven aan weinig inzicht te hebben op hun energierekening. Het gaat hier hoofdzakelijk om personen die zelf niet verantwoordelijk zijn voor het afhandelen van de energierekening. Dit kunnen bijvoorbeeld ouderen zijn waarvan familieleden de administratie doen of personen die een bewindvoerder of dienstverlener hebben die dergelijke zaken regelen. Wanneer bewoners geen inzicht hebben in de energierekening lijkt dit er ook voor te zorgen dat zij weinig tot geen stress ervaren over het betalen van deze rekeningen.

“Zoals ik je verteld heb, mijn dienstverlening, die betalen alles voor me. Dus daar ben ik heel blij mee. Ook die hoge energierekeningen van een aantal jaar geleden hebben ze... Ja, ze zullen er wel niet blij mee geweest zijn, maar ze hebben dat toch betaald en daar ben ik ontzettend blij mee.”

3.4 Strategieën om energie en kosten te besparen

Door de gestegen energieprijzen zijn bewoners in toenemende mate bezig met (energie)besparing

Bewoners zijn bewust bezig met het besparen van energie. Het verschilt per bewoner hoe lang zij hier al mee bezig zijn. Bewoners die aangeven dat zij al langere tijd bezig zijn met het besparen van energie doen dit vaak omdat zij ook al langer te maken hebben met beperkte financiële middelen.

Uit de interviews van vorig jaar komt naar voren dat bewoners zich destijds al zorgen maakten over de energieprijzen in de toekomst en daarom bewust op zoek gingen naar informatie over prijsontwikkelingen en verduurzamingsmogelijkheden. Het bewust bezig zijn met de energiekosten en besparen is alleen maar versterkt, blijkt uit de interviews van dit jaar waarin het merendeel van de bewoners aangeeft hiermee aan de slag te zijn. Een groot deel van hen geeft aan dat zij dit vooral zijn gaan doen door de sterk gestegen energieprijzen in het afgelopen jaar. De verschillende verhalen van bewoners geven aan dat vooral tips van familie, vrienden, burens en een energiecoach ervoor zorgen dat mensen informatie krijgen over hoe ze kunnen besparen. Verschillende bewoners geven ook aan dat zij hun eigen kennis over energie besparen weer delen met anderen.

Door de energiecrisis zijn mensen bewuster aan de gang gegaan met het meten van de temperatuur in huis maar het inzicht hierin verschilt nog veel tussen bewoners. Opvallend is dat een aantal bewoners geen inzicht heeft in de exacte temperatuur in huis. Zij hebben geen thermometer of thermostaat die dit aangeeft maar zijn in plaats daarvan afhankelijk van de standen op een radiator om een beeld te hebben van hoeveel zij stoken. Vooral het gebruik van slimme meters en online dashboards van de energieleverancier geven bewoners meer inzicht in hun verbruik en daarmee ook meer inzicht in hoe zij kunnen besparen. Een bijkomend voordeel is dat mensen minder verrast zijn over hun energierekening aan het einde van het jaar.

"Ja, ik ben er ook al twee jaar mee bezig, hoor. Maar uiteindelijk, ja, ik vond het wel interessant. Ja, en het scheelt je gewoon enorm veel geld. En ik vind het ook wel leuk om een uitdaging te hebben."

Veel bewoners stoken minder of verwarmen minder ruimtes

Bewoners geven aan dat vooral de energierekening voor warmte sterk is gestegen. Het is dan ook voor veel bewoners vanzelfsprekend om de thermostaat een paar graden lager te zetten. Ook zetten zij 's nachts en op dagen dat zij niet of beperkt thuis zijn de thermostaat laag of uit. Naast het verlagen van de thermostaat is ook het beperken van verwarmde ruimtes in huis een tactiek om energie te besparen. In ruimtes die niet of beperkt gebruikt worden zullen bewoners zelden de radiator aanzetten. Daarnaast maken meerdere bewoners de keuze om slaapkamers en badkamers niet meer te verwarmen. Hiermee is de huiskamer soms de enige verwarmde ruimte in huis. Enkele bewoners geven aan dat zij de woning helemaal niet meer verwarmen, ongeacht of zij thuis zijn of niet. Verder benoemen bewoners nog het korter of minder vaak douchen en het draaien van de wasmachine op een lage temperatuur. Ook zijn sommige bewoners creatief in het voorkomen van kou in de woning door meubels te verplaatsen, tapijten op koude vloeren te leggen en dekens te gebruiken tegen tocht.

"Ik stookte altijd 20. Toen ben ik naar 18 gegaan. Ik denk: zal ik nog verder zakken naar 17,5, want het is voor mij persoonlijk dan het punt van: ja, dat is gewoon niet, dat is gewoon niet leuk meer. Dus heb ik het weer op 18 gezet."

"De verwarming in de badkamer heb ik uitgezet, want die stond gewoon de hele dag aan, terwijl je er eigenlijk bijna nooit bent."

Voor de bewoners is warm aankleden een gewoonte

Om toch warm te blijven geven vrijwel alle bewoners aan dat zij zich warmer aankleden en aanvullend dekens of kruiken gebruiken om in huis warm te blijven. Ook gebruiken sommige bewoners elektrische straalkachels om lokaal in huis voor meer warmte te zorgen. Eén

bewoner geeft zelfs aan dat zij op de koudste dagen van het jaar wel eens in de huiskamer slaapt omdat haar slaapkamer te koud is.

“Ik ben hier echt de winter doorgekomen met thermo-ondergoed, weet je wel? Ja, je probeert natuurlijk zo min mogelijk te stoken.”

Op de warme zomerdagen proberen de meeste bewoners koel te blijven door ramen en deuren tegen elkaar open te zetten en gordijnen of zonwering te gebruiken om warmte buiten te houden. Ook gebruiken bewoners (plafond)ventilatoren en luchtbevochtigers om het iets aangenamer te maken in huis. Een enkele bewoner beschikt ook over een mobiele airco.

Bewoners beperken het verbruik van energie slurpende apparatuur

De meeste bewoners geven aan dat ze beschikken over de benodigde huishoudelijke apparatuur. Daarbij benadrukken bewoners dat wat nodig is, subjectief is. Wanneer bewoners minder te besteden hebben zullen zij wellicht selectiever zijn in wat zij écht nodig hebben. Meerdere bewoners geven aan dat (sommige van) hun apparaten oud en/of energie slurpend zijn. Voor enkele bewoners brengt dit extra zorgen met zich mee over de kosten van het energieverbruik of de aanschaf van een nieuw apparaat wanneer deze kapot gaat.

“Ze doen het, maar niet dat ik een nieuwe kan gaan halen of zo, of dat ze kapotgaan of de wasmachine gaat kapot. [...] Dat gaat gewoon niet. Dus als die kapotgaat, mijn wasmachine gaat kapot, dan heb ik een probleem.”

Om te besparen op de elektriciteitsrekening geven bewoners aan dat zij vooral bewuster bezig zijn met wanneer zij lampen en huishoudelijke apparaten aan- of uitzetten. Sommige apparaten zoals een wasmachine of vaatwasser worden door bewoners bewust alleen gebruikt op momenten dat het laagtarief van toepassing is en wanneer de apparaten een volle lading hebben. Ook geven enkele bewoners aan dat zij stekkers van huishoudelijke apparaten uit het stopcontact trekken i.p.v. gebruik te maken van een stand-by stand. Een aantal bewoners met kinderen geven aan dat zij ook hun kinderen aanspreken op het gebruik van elektriciteit.

“De binnendeuren dicht houden, omdat het in de keuken en de slaapkamer zo koud is, tochtrollen voor de binnendeuren nog, zodat die kou van de keuken en de slaapkamer niet komt. Ik heb altijd het licht uit. Ik ben opgevoed met de woorden 'deur dicht, licht uit!'”

Meerdere bewoners geven aan dat zij bij het aanschaffen van nieuwe apparaten goed letten op het energielabel. In de interviews kwam overigens niet naar voren dat mensen apparaten hebben vervangen omdat deze een slecht label hadden. Apparaten worden in plaats daarvan voornamelijk aangeschaft wanneer iets kapotgaat of bij een verhuizing. Eén bewoner geeft daarnaast aan dat zij bewust een airfryer heeft gekocht omdat deze minder energie verbruikt dan haar oven en gasfornuis. Op deze manier kan zij het verbruik van energie slurpende apparaten beperken.

“Nou ja, mijn oven gebruik ik niet meer. Die verbruikt zo ontzettend veel stroom...”

Er is een groot verschil tussen het toepassen van strategieën om het energieverbruik te verminderen in vergelijking met 2022

In het stookseizoen 2022 gaven de meeste bewoners aan geen of slechts een enkele strategie toe te passen. Het is mogelijk dat het eerder besproken gebrek aan gevoel van regie hier invloed op heeft. Ze hebben het idee dat het energieverbruik in verhouding al laag is. Een aantal bewoners geeft aan dat dit komt omdat ze gewend zijn om zuinig te leven, maar associëren dit niet direct met een strategie om energieverbruik te verminderen. Zo noemen bewoners een aantal maatregelen die ze al gewend waren om toe te passen voor de energiecrisis, zoals het nog lager zetten van de kachel en minder licht gebruiken. De bewoners die wel de link met energieverbruik strategieën zagen, waren creatief en pasten er meerdere toe. Eén bewoner gebruikte een bloempot met waxinelichtjes als verwarming, draagt meerdere lagen kleding in huis en gebruikt een elektrische deken. Andere gebruikte strategieën waren: kookmethoden aanpassen, eten niet verwarmen, korter douchen, verwarming lager zetten en de afwas doen om op te warmen. Deze strategieën werden vooral door de bewoners toegepast wanneer ze op zichzelf waren. Wanneer de kinderen of ander bezoek langskwam, werd er meer comfort gecreëerd. Ook gaven een aantal bewoners aan dat ze deze strategieën niet alleen voor het klimaat of de portemonnee toepaste, maar ook bijvoorbeeld vanwege de gevolgen van de oorlog in Oekraïne.

Mevrouw heeft geen strategieën om energieverbruik te verminderen. Wel heeft ze bubbeltjesplastic geplakt en een mat neergelegd tegen de tocht, maar dit is vooral voor comfort. (Omschrijving gespreksverslag)

Bewoners besparen vooral op boodschappen, kleding en uitstapjes om rond te komen

Met de stijgende energieprijzen zijn bewoners steeds bewuster bezig met het besparen van kosten, zowel op de energierekening als op andere uitgaven. Zoals besproken zijn bewoners bewust bezig met het besparen van energie om de kosten te drukken. Het overstappen van energieleverancier wordt hierin niet specifiek benoemd door bewoners als strategie om te besparen op kosten. Het merendeel van de bewoners is niet recent gewisseld van energieleverancier en enkele bewoners geven aan dat overstappen geen zin heeft omdat de kosten bij andere leveranciers net zo hoog zijn.

Op het moment dat bewoners minder financiële ruimte hebben besparen zij, naast energie, het meest op boodschappen, kleding en uitstapjes. Dit doen zij in eerste instantie door goedkopere opties te zoeken zoals huismerk boodschappen, tweedehands kleding en afspreken met vrienden bij iemand thuis. Wanneer bewoners verder beperkt worden in hun financiële middelen zullen zij steeds meer dingen moeten laten. Zo gaven meerdere bewoners aan dat zij lange tijd geen kleding hebben aangeschaft omdat hier geen geld voor is en zijn er bewoners die warme maaltijden met regelmaat vervangen voor een boterham. Bewoners worden steeds meer geconfronteerd met keuzes die zij moeten maken over waar zij hun geld aan uitgeven. Eén respondent gaf aan dat dit voor lastige situaties kan zorgen met haar voedselintoleranties, waarbij goedkopere producten vaker een negatief effect hebben op haar gezondheid.

"Met die €530 [voorschot energierekening] hield ik niks over, ben wel bewuster boodschappen gaan doen. Stond wel te kijken, boodschappen werden ook duurder. Dus ik koop alleen dingen die ik nodig heb, minder lekkere dingen. [...] Boodschappen werden duurder. Kleding, schoenen je gaat anders uitgeven, kijken wat voorrang heeft."

Bewoners maken uitzonderingen voor hun gezondheid, kinderen en huisdieren

Enkele bewoners zijn nog weinig bezig met het besparen van energie maar veel bewoners maken bewust keuzes over welke concessies zij wel of niet willen doen om energie en kosten

te besparen. De eigen gezondheid of de aanwezigheid van kinderen of huisdieren zijn de voornaamste redenen voor bewoners om toch hun woning te verwarmen of bepaalde aankopen te doen ondanks de hoge kosten. Bewoners vinden het vaak niet erg om in te leveren op luxe voor zichzelf maar willen hun geliefden hier niet toe dwingen. Ook wanneer deze keuzes een negatief effect hebben op de gezondheid zullen bewoners er eerder voor kiezen om extra kosten te maken. Het kunnen maken van deze keuzes spreekt van een zekere financiële bewegingsruimte die bewoners in meerdere of mindere mate hebben.

“Nee, ik laat op dit moment niks. Nee, ik sta voorop, misschien als ik niet in die situatie had gezeten waar ik nu zit, dat ik het wel misschien wat minder had gedaan, de verwarming aanzetten, of zo. Maar nu, nee, mijn gezondheid gaat me voor, sorry.”

“Ik moest wel stoken, als ik in mijn eentje woonde zou ik het niet doen, dan had ik wel 4 lagen kleding aangedaan. Maar voor de kinderen stookte ik wel. Ik zette de verwarming voluit aan, want je voelde anders niks”.

3.5 Uitdagingen en bredere effecten

De meest genoemde gezondheidsklachten zijn problemen met de luchtwegen en longen, ontstoken ogen en neuzen en gewrichts- en spierpijn

Een groot aantal bewoners geeft aan dat zij te maken hebben met (chronische) gezondheidsproblemen. Hierbij zijn problemen met de luchtwegen en longen, ontstoken ogen en neus en gewrichts- en spierpijn de meest voorkomende klachten. De oorzaak van deze klachten varieert sterk en is in veel gevallen niet te wijten aan de woning. Toch geeft het merendeel van de bewoners met gezondheidsklachten aan dat de klachten verergerd, en in sommige gevallen ook veroorzaakt, worden door de staat van de woning. Zo geven meerdere huishoudens aan dat warmte, goede ventilatie en/of een constante temperatuur gewenst is, maar dat dit niet mogelijk is in de huidige woning.

“Mijn spieren die hebben warmte nodig. [...] Ik heb chronische ontstekingen. [...] Mijn lichaam heeft gewoon warmte nodig. Dus in die zin is het gewoon superslecht voor mijn gezondheid. Mijn longen, dat is ook bekend, kou is superslecht [...] En mijn verwarming slaat nog weleens aan beneden de 15 graden. Maar 15 graden, 16 graden voor mij is gewoon echt heel erg koud.”

Er is een kleinere groep bewoners die aangeeft dat zij geen fysieke klachten hebben en dat ook de kou in de woning voornamelijk niet heeft geleid tot fysieke klachten.

Bewoners geven aan dat er een relatie is tussen gezondheidsklachten en kou, vocht en/of schimmel in de woning

Wanneer bewoners klachten hebben aan de longen of luchtwegen wordt deze klachten vaak in verband gebracht met de woonsituatie. Enerzijds benoemen bewoners de gebrekkige aspecten van de woning, zoals slechte ventilatie, te weinig zuurstof en wisselende temperaturen als oorzaak van klachten. Een enkeling noemt juist dat het verwarmen van de woning zorgt voor een toename aan luchtwegenklachten waardoor zij er vaak voor kiezen de woning niet te verwarmen.

Ook de omgeving rond de woning wordt als oorzaak aangedragen voor klachten aan de luchtwegen, zoals het wonen aan een drukke weg of sloopwerkzaamheden in de wijk die zorgen voor fijnstof. Bewoners vermoeden dat deze fijnstof een oorzaak is voor de ontstekingen aan oog en neus die ze ervaren.

"Mijn kinderen hoesten minder nu we hier wonen. Vooral mijn dochter die hoestte eerst veel als ze in bed lag. Hier is er schonere lucht met ventilatiesysteem, ik merk zelf ook minder geïrriteerde luchtwegen. "

"Door de kou heb ik last van m'n slokdarm en van de luchtwegen."

Wanneer bewoners te maken hebben met spier- en gewrichtspijn spreken zij vaak over de invloed van de temperatuur in huis op hun klachten. De kou in de woning, en specifiek de koude vloeren, zorgen voor extra pijn in de ledematen.

"Ja het is koud, ik voel het aan mijn spieren. [...] En de handen, de vingers beginnen pijn te doen."

Bij enkele bewoners is door instanties bewezen dat hun gezondheidsklachten specifiek veroorzaakt worden door de staat van de woning. Ook zijn er enkele bewoners die aangeven dat klachten minder zijn geworden, of zelfs verdwenen zijn, nadat zij verhuisd zijn. Hier was het effect van een betere woning op de gezondheid direct waar te nemen.

Casus bewoner:

Sophie (fictieve naam) woont samen met haar twee jonge kinderen in een appartement in de stad. Wonen in een klein appartement met twee kinderen is een uitdaging. De kinderen hebben meer bewegingsruimte nodig dan er nu is. Naast dat het appartement klein is, verkeert deze ook in een slechte energetische staat. Sophie geeft aan dat het in de winter erg koud en in de zomer juist warm is. Daarnaast heeft ze ook last van vocht en schimmelproblemen, o.a. bij de ramen, en is er veel overlast van duivenpoep op het balkon. De wijk is volgens Sophie niet geschikt en onveilig voor kinderen. Deze combinatie zorgt ervoor dat ze weinig waarde hecht aan haar woning. Het liefste zou ze dan ook verhuizen naar een grotere woning met tuin elders in de stad. Dat is op dit moment echter niet mogelijk.

Met de beperkte financiële middelen die Sophie heeft moet ze dagelijks keuzes maken waar ze haar geld aan uitgeeft. Haar kinderen zijn voor haar het belangrijkste en ze wil hen een goede jeugd geven. Op vakantie met de kinderen is geen optie, maar ze probeert met haar beperkte mogelijkheden te zorgen voor een goede en fijne basis. Ook wil ze haar normen en waarden meegeven aan haar kinderen. Zo vond ze het erg leuk om met haar zoontje samen geld in te zamelen voor mensen in Oekraïne die, zoals ze zelf zegt, het nog meer nodig hebben dan zij.

Eén van Sophies kinderen heeft astma wat betekent dat hij extra gebaat is bij een goed binnenklimaat. In huis merken ze alle drie dat de luchtkwaliteit slecht is en afneemt wanneer het warmer wordt in de woning. De kinderen gaan dan meer hoesten en krijgen last van hun longen. Dit is, naast de energierekening, voor Sophie nog een reden om de verwarming maar beperkt aan te zetten en om in de zomer vooral veel naar buiten te gaan met de kinderen.

“Dat slaat op hun longen, ja. Dan zeggen ze: ‘Mama, uitdoen, uitdoen’. Want het is een heel andere lucht, heel raar is het. Maar met de verwarming aan is het heel andere lucht.”

Door verschillende traumatische ervaringen in haar verleden heeft Sophie te maken gekregen met angstaanvallen. Dit heeft geleid tot wantrouwen in zowel instanties als mensen in haar omgeving. Op dit moment ontvangt ze een Wajong uitkering en heeft ze financieel weinig bewegingsruimte. In de toekomst zou ze graag weer gaan werken of naar school gaan. De verantwoordelijkheid voor haar kinderen en het huishouden maken dit op het moment onmogelijk. Dit doet ze grotendeels zonder hulp omdat ze het lastig vindt om andere personen te vertrouwen. Wel krijgt ze ondersteuning van een begeleider bij het regelen van haar administratie.

Sophie is het meeste geld kwijt aan de gasrekening. Ze heeft een energiecoach op bezoek gehad die heeft geholpen met het plaatsen van radiatorfolie, ledverlichting en een nieuwe douchekop. Daarnaast heeft ze een app waarop ze haar verbruik kan inzien en ze probeert zoveel mogelijk te besparen. Dit doet ze door de thermostaat te verlagen en de wasmachine aan te zetten wanneer er een laag tarief geldt. Ze geeft aan weinig verstand te hebben van energiebesparing en geen mensen in haar omgeving te hebben die haar hierbij kunnen helpen. Uiteindelijk zal ze vooral geholpen zijn met grote, meer ingrijpende maatregelen om het binnenklimaat van de woning te verbeteren. Of haar eigen voorkeur: alternatieve woonruimte die beter aansluit bij de behoefte van het gezin.

Met de gestegen kosten voor huur, energie, boodschappen en andere uitgaven als de zorgverzekering blijft Sophie zoeken hoe ze rond kan komen. Hierbij is voor haar het allerbelangrijkste dat haar kinderen goed en gezond kunnen opgroeien. Op de vraag of ze ergens hulp bij zou kunnen gebruiken:

“Alles. Alle hulp is welkom, ja. Alle hulp wat ik kan gebruiken.”

Meerdere bewoners geven aan dat zij stress ervaren over het betalen van de energierekening en de slechte staat van hun woning, maar er is ook berusting

Er zijn verschillende aspecten genoemd door bewoners waardoor zij stress ervaren over het betalen van de energierekening: de hoogte van de rekening (termijnbedrag), het gebrek aan inzicht in het eigen verbruik en de bijbehorende kosten en de onzekerheid over de hoogte van de (collectieve) jaarafrekening.

“Ik ben stressvol. Ik kan het niet betalen als ze komen met €1500. Ik kan het niet betalen, sorry zeg ... Ja, ik moet straks beginnen met betalen. Hoeveel moet ik extra betalen aan verwarmingskosten? Nu begint de stress van mij.”

In sommige gevallen verergert deze stress omdat zij zelf graag de woning zouden willen verbeteren, maar hier geen ondersteuning in krijgen.

“Ik maak me eigen druk en gespannen en zij denken zoek ‘t maar uit”

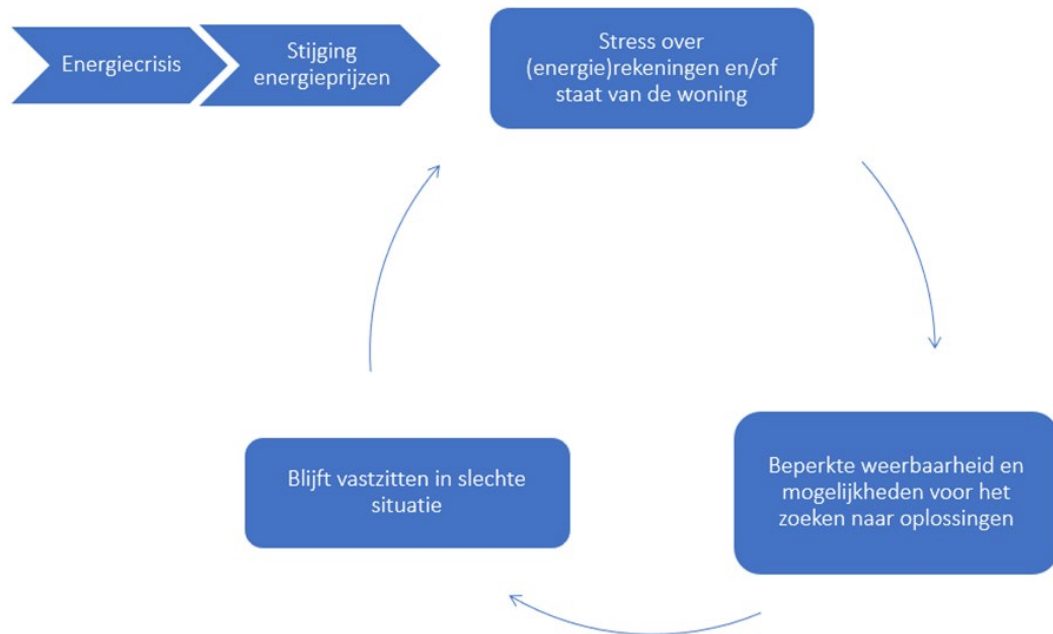
Deze stress komt vaak bovenop stress die door andere zaken wordt veroorzaakt, zoals problemen met de mentale en fysieke gezondheid en andere financiële problemen.

Ondanks de vele factoren die stress veroorzaken zien wij dat een groot aantal bewoners een zekere berusting weten te vinden in hun situatie. Zij kijken naar hun problemen met een houding van ‘ik kan niet al mijn problemen zelf oplossen dus ik maak maar het beste van de situatie waarin ik zit’. Zij leggen zich neer bij de situaties waar zij zelf geen invloed op kunnen uitoefenen en focussen zich in plaats daarvan op het handelingsperspectief dat ze wel hebben. Hiermee lijkt de stress tot op zekere hoogte af te nemen en zijn zij weerbaarder.

“Als je je kont tegen de krib gooit en zegt van: ‘ja, Poetin is een klootzak en dit en dat en dit klopt niet en Rutte is niet goed’, en ja, je blijft maar zitten, ja, dan schiet het ook niet op, hè. De rest kan ik toch niets aan doen.”

Tegelijkertijd zien we ook dat een aantal bewoners het lastig vinden om deze berusting te vinden in hun situatie. De opstapeling van moeilijkheden in hun leven zorgen voor een soms zware mentale last die het moeilijk maakt om handelingsperspectief te vinden en weerbaar te blijven. Dit zorgt ervoor dat zij vast blijven zitten in de slechte situatie (zie [Figuur 3.2](#)). Bewoners die meer moeite hebben om weerbaar te blijven lijken vaker te maken te hebben met (ernstige) fysieke of mentale gezondheidsklachten of met een beperkt sociaal netwerk dat ondersteuning kan bieden in hun situatie.

“Ja hoe zeg je dat? Ik ben alleen, dus het is niet echt dat je hier, dat ik zelf hier in dit huis alles ga opknappen. Ja. Ik heb er gewoon geen zin meer in.”

Figuur 3.2: Viciuze cirkel die de slechte situatie van huishoudens met stress over de (energie)rekeningen en/of de staat van de woning in stand houdt en/of verergert

Sommige huishoudens richten hun sociale leven anders in wegens het gebrek aan comfort in hun woning

Enkele huishoudens deelden dat zij weinig mensen thuis uitnodigen. Vanwege de hoge energiekosten wordt de woning beperkt verwarmd. Het zitten in een relatief koude woning of dragen van een jas wordt als minder prettig ervaren en zorgt ervoor dat familie en vrienden in sommige gevallen niet langs willen komen. Enkele bewoners onderhouden desondanks actief het contact met vrienden en familie door bij anderen thuis langs te gaan. Voor andere bewoners neemt het sociaal contact echter zichtbaar af wanneer het wooncomfort verslechterd. Negatieve opmerkingen over de kou in huis zorgt voor schaamte bij de bewoners, met als gevolg dat ze deze opmerkingen proberen te voorkomen door geen bezoek meer uit te nodigen.

“We nodigden alleen onze eigen ouders uit en met vrienden enzovoort had ik het... Ik wil ze liever, natuurlijk, wel uitnodigen, maar omdat het hier niet zo fijn was om te zitten, gingen we meestal toen naar mijn vrienden toe, in plaats van bij mij.”

“En doordat ik het niet warm krijg, komt mijn zus komt ook weinig op bezoek. Want ze zegt, jij hebt gewoon een koude barak. Dus ik vind dat toch wel eens jammer. En heb ik zoiets van, shit ik had nou ook graag wel eens bezoek gehad. En ze zegt, ik kom bij jou gewoon met de jas binnen zitten. Dat vind ik toch wel heel erg jammer.”

De bewoners van 2022 lijken minder klachten te ervaren, maar de relatie tussen wooncomfort, gezondheidsproblemen en sociaal contact is wel aanwezig

Op een uitzondering na, lijken de geïnterviewde bewoners van 2022 minder last te hebben van een verminderde fysieke en mentale gezondheid als gevolg van energiearmoede. Hetzelfde geldt voor het ontvangen van bezoek. Bij de bewoners waar dit wel een rol speelde, zie je een vergelijkbaar effect met de interviews van dit jaar: minder comfort in huis versterkt de mentale en fysieke klachten. Dit zorgt in deze gevallen voor sociale isolatie waarbij minder contact met de omgeving wordt gezocht. Bij een aantal bewoners is de

slechte staat van de vorige woning de directe aanleiding. Na het verhuizen gaven ze aan dat de klachten verminderden en er ook meer contact met de omgeving werd gezocht. Wel geeft één bewoner aan dat ze nog nawee-effecten ervaart van het wonen in het vorige huis, voornamelijk in de vorm van mentale klachten als gevolg van de langdurige stress over de staat van haar woning. Bij een andere bewoners die ook verhuisd is zijn de fysieke klachten niet ontstaan door de slechte staat van de woning, maar is het wel nodig om de woning op temperatuur te houden tegen de zenuwpijn. Dit heeft een effect op de betaalbaarheid van de energierekening.

Mevrouw geeft aan alleen last te hebben van zenuwpijn. De pijn wordt wel erger, vooral met de kou. Maar de pijn is er niet door ontstaan. Wanneer het zo warm is in de zomer heeft ze soms minder energie. (Omschrijving gespreksverslag)

3.6 Hulp en steun

Meerdere huishoudens hebben financiële steun ontvangen via formele wegen van het Rijk en de gemeente: de complexiteit en toegankelijkheid van deze regelingen wordt door sommigen betwist

De energietoeslag wordt regelmatig genoemd, alhoewel de bedragen die zijn ontvangen variëren (van ongeveer €1300, en de 2x losse uitkeringen van €190)⁷. De uiteenlopende getallen zijn te verklaren doordat de energietoeslag bij sommige huishoudens in meerdere fases is binnengekomen. In eerste instantie is voor 2022 namelijk een energietoeslag van €800 per huishouden toegezegd (en gedeeltelijk uitgekeerd), welke later verhoogd is naar €1300. En hoewel het wetsvoorstel voor de energietoeslag van 2023 nog niet is goedgekeurd, hebben sommige gemeenten in december 2022 ook al €500 euro uitgekeerd om de eerste periode van 2023 te overbruggen. Het kan daarmee dus zijn dat niet alle geïnterviewden het (volledige) toeslagbedrag hebben ontvangen, of dat huishoudens niet alle toeslagen zich meer kunnen herinneren. In sommige gemeentes dienen huishoudens die geen uitkering krijgen, maar wel recht hebben op de energietoeslag wegens een laag inkomen, de energietoeslag zelf aan te vragen. Het is mogelijk dat sommige huishoudens zich niet bewust zijn dat ze recht hebben op toeslag en deze hadden kunnen aanvragen, en deze dus mis zijn gelopen. Regelmatig noemen geïnterviewden de ontvangen bedragen als iets wat ze op de spaarrekening zetten en wachten tot de eindafrekening komt. De energietoeslag lijkt dus voor een deel van de geïnterviewden te werken. Er is echter ook een groep die aangeeft dat de toeslagen niet voldoende waren voor de stijgende maandelijkse kosten.

"Ja [heb daar wel iets aan gehad], maar ik stond toen al zo ver rood. Het was nog steeds... Ik had het op zoveel fronten, op andere dingen. De kosten waren zo erg gestegen"

Naast de energietoeslag komen huishoudens soms ook in aanmerking voor (regionale) subsidies als tegemoetkoming van de energierekening of de kosten van verduurzamingsmaatregelen. Eén respondent benoemt dat hij in aanmerking kon komen voor een dergelijke subsidie vanuit de gemeente om de hoge energiekosten te drukken. Het aanvraagproces voor deze subsidie werd overigens als erg ingewikkeld en invasief ervaren en heeft uiteindelijk niet geresulteerd in een aanvraag.

⁷ De losse uitkeringen van €190 per maand in de maanden november en december 2022 hebben alle Nederlandse huishoudens automatisch ontvangen via hun energieleverancier. Voor deze uitkering werd geen onderscheid gemaakt tussen huishoudens bijv. op basis van inkomen of woonsituatie.

“Die [gemeente] heeft nu uit eigen initiatief een tijdelijke tegemoetkoming voor de energiekosten, maar dat is een formulier en dan moet je op gesprek en... Ik weet niet wat het allemaal is, maar daar word je zo het hemd van het lijf gevraagd. Ja, dat weet ik ook met de individuele toeslag, maar dan moet ik bijvoorbeeld mijn inboedel gaan schatten en dan hebben ze het over Nibud-gegevens. [...] Dan heb ik zoiets van: [...] voor al dat wat je allemaal moet invullen, heeft het überhaupt zin om dat in te vullen, als je alles wat je hebt moet gaan schatten, ook nog, en of je sieraden hebt? Ik heb dan meteen zoiets van: dadelijk krijg je ook nog een gesprek. Is dat bij de gemeente of is dat thuis? Dadelijk gaan ze hier ook nog de waarde schatten, weet je wel? Van je meubeltjes of weet ik wat. Dan zeggen ze: 'Je kan dat verkopen,' bij wijze van spreken. Zo voelt het voor mij. Dan denk ik: laat dan maar.”

Een andere bewoner met een koopwoning gaf aan dat hij onderzoek heeft gedaan naar subsidiemogelijkheden voor het verduurzamen van zijn woning maar dat hij door zijn financiële situatie geen maatregelen kan nemen, ongeacht of hij hier subsidie voor krijgt. Het is opvallend dat subsidies verder nauwelijks terugkwamen in de interviews. Dit duidt erop dat subsidies voor energiearme huishoudens maar beperkt toegankelijk zijn of dat bewoners zich niet bewust zijn van regelingen waar zij gebruik van kunnen maken.

Een beperkt aantal huishoudens heeft materiele steun ontvangen (van een energiecoach of woningcorporatie)

Onder materiele steun vallen kleine en grotere aanpassingen aan de woning die voor energiebesparing zorgen, zoals tochtstrips, radiatorfolie en het isoleren van de gebouwschil. Op dit gebied geeft het merendeel van de bewoners aan nog maar beperkt maatregelen te hebben getroffen. Wanneer er maatregelen getroffen zijn gaat dit meestal om kleinschalige maatregelen zoals het plaatsen van tochtstrips, radiatorfolie en ledverlichting of het aanpassen van de instellingen van de cv-ketel. Deze maatregelen zijn veelal uitgevoerd door bewoners zelf, een energiecoach of fixteam uit de buurt. Bewoners die materialen hebben ontvangen, bijv. via een energiebespaarbox, geven aan dat ze nog niet altijd alles hebben gebruikt of aangebracht. In die gevallen zorgen de materialen vanzelfsprekend niet voor energiebesparing.

“Mevrouw heeft ook een pakketje aan energie besparingsmaatregelen gekregen van een energiecoach. Zo liggen er ledlampen op tafel en is er bij de voordeur een isolatiestrip geplaatst”

Huishoudens geven over het algemeen aan dat ze geholpen zijn met renovaties, maar hebben een laag vertrouwen in de uitvoering door de woningcorporaties (en instanties)

Een groot aantal bewoners benoemt dat zij geholpen zijn met materiele steun, ze zitten er echt op te wachten. Bewoners geven aan dat dit een grote invloed zal hebben op het wooncomfort, de beleving van kou en voor sommigen ook op de gezondheid. De maatregelen die zij graag uitgevoerd zien worden zijn voornamelijk grootschalige ingrepen zoals isolatie van de gevelschil en de installatie van een beter verwarmingssysteem.

“Als de tocht weg is en het vochtprobleem is opgelost, dan zit ik hier geweldig. Dan hoef ik in principe niet weg te gaan. Maar is het vochtprobleem niet opgelost door aan beide kanten daar een huppeldepup te doen, weet ik wat, te isoleren en dat het met het tochtprobleem niet is opgelost en ik zit dan toch alsnog met hoge energiekosten, ja.”

Veel huishoudens maken zich zorgen over deze benodigde renovatie, het bijkomende 'gedoe', en ook op de kwaliteit van de renovatie. Deze zorgen komen veelal voort uit eerdere

negatieve ervaringen van bewoners wanneer de verhuurder voor kleinere problemen langskwam; Veel bewoners geven aan dat de communicatie of de aanpassingen aan de woning ondermaats waren.

“Het eerste of tweede jaar dat ik hier woonde was er best wel veel sneeuw gevallen, niet alleen buiten, maar ook in mijn keuken. Dat was helemaal naar binnen gewaaid [...]. Dus die deur is zo krom als het maar kan. Maar ja, daar werd constant gezegd: ‘Ja, nee, maar we gaan renoveren en dan komt het allemaal goed.’ Maar ja, je bent nu al twee en een half jaar verder, en nu zijn ze begonnen met renoveren.”

Veel (financiële) steun komt van familie, daarnaast wordt ook de energiecoach vaker genoemd als ontvanger sociale steun

Bij sommige bewoners is de afhankelijkheid van steun van familieleden erg groot; dan zorgt familie voor financiële, materiële en sociale steun. Regelmatig noemen ouderen dat hun volwassen kinderen af en toe boodschappen betalen. Hiermee lijkt dus in de informele relationele netwerken minimale vormen van inkomenssteun te zijn, die huishoudens helpen. Daarnaast helpen familieleden, vrienden en buurtbewoners ook met klusjes in huis of het ondernemen van sociale activiteiten; dergelijke steun is belangrijk voor sommige huishoudens.

“Mijn ouders... kijk, ze zitten goed in de was en ze kunnen het zich veroorloven en die hadden in het begin ook wel zoiets van joh, hier heb je een tas boodschappen.”

“Ja. Ze lopen hier de deur niet plat, maar als er wat is, dan word je hier geholpen en dat zou ik bij een ander ook doen, dus het is ook een soort van verzekering. Ik ga ook ouder worden, dus dan is het handig als je ook iemand in de buurt hebt die je kent, hè.”

Naast sociale steun vanuit familie en vrienden wordt vooral ook de energiecoach vaak benoemd door bewoners als steunpunt. Deze coach ondersteunt bewoners bij het zoeken naar bespaarmogelijkheden, kan fungeren als tussenpersoon in de communicatie richting verhuurder of energiemaatschappij en kan ondersteunen bij het aanbrengen van kleinschalige maatregelen. Daarnaast benoemen sommige bewoners ook dat de energiecoach hun zelfvertrouwen heeft vergroot door te laten zien welk handelingsperspectief zij zelf hebben in het verlagen van hun energieverbruik. Regelmatig geven huishoudens ook aan dat de verkregen kennis van een energiecoach wordt gedeeld met familie, vrienden of burens.

“Kennis die ik nu heb [geleerd van de energiecoach], had ik toen niet. Die kennis deel ik ook met mensen om heen. Mn oudste broer woont in [...], we bellen veel en dan wisselen we tips uit.”

“Ik zou niet weten hoe mensen me moeten helpen. Daarom ga ik vaak naar [de energiecoach], daar frustratie uiten, kan er zelf niet mee omgaan. Heb daar [aan energiecoaching] wel wat aan gehad. Ik ben niet iemand die snel om hulp vraagt. Via coffee corner daar heb ik hem leren kennen. Dacht eerst ‘ja daag ga niet vreemde in huis nemen’ maar paar keer praatje en toen vroeg die om naar m’n huis te kijken. Toen heb ik het daarna ook doorgegeven aan andere bewoners hier.”

Voor wat betreft benodigde sociale steun worden vaak diezelfde aspecten benoemd. Huishoudens met beperkte steun vanuit de buurt of familie geven aan dit graag te willen. En de behoefte aan ondersteuning door een energiecoach wordt vaker genoemd; Een groot deel van de geïnterviewden heeft nog geen energiecoach over de vloer gehad, maar wel

aangevraagd. Budgetbeheerders en wijkinitiatieven worden wel sporadisch genoemd, maar dan met name in de vorm van kennisondersteuning op het gebied van subsidiemogelijkheden of beschikbare energiebesparingsprojecten.

De bewoners die in 2022 zijn geïnterviewd spraken minder over het ontvangen van steun door familie, vrienden of de overheid

Vorig jaar gaf geen van de bewoners aan dat hij of zij acuut behoefte had aan financiële of materiële steun. Sommige bewoners noemden als reden dat ze geen extra financiële steun kunnen ontvangen, aangezien ze in de schuldsanering zitten. Andere geïnterviewden gaven aan dat ze het zelf kunnen regelen. Een aantal bewoners stelde dat zij wel baat hebben gehad bij de financiële steun vanuit de overheid in de vorm van de isolatiegift. Verder benoemden zij dat ze tot nu toe geen steun hebben ontvangen van een energiecoach, maar dat ze daar wel voor open zouden staan. Het feit dat deze groep geïnterviewden heeft aangegeven weinig tot geen moeite te hebben met het betalen van de rekening zou een verklaring kunnen zijn voor de minimale behoefte aan steun van derden. Als er hulp komt, zijn bewoners het meest gebaat bij renovatie. Zij noemden daarbij dat hulp, zowel fysiek als financieel, vooral zoden aan de dijk moet zetten en redelijk snel resultaat moet opleveren.

Betere informatievoorziening kan leiden tot een efficiëntere besparingsstrategie volgens de interviews van 2022

Volgens de geïnterviewden van afgelopen jaar zou een beter overzicht van informatie over het besparen van energie helpen. Deze informatie wordt bij voorkeur ergens aangeboden waar de bewoner al komt, bijvoorbeeld bij de plek waar ook andere hulp wordt geboden zoals het bijstandskloket. Ondanks de berichtgeving in de media hadden bewoners het idee dat ze niet goed op de hoogte waren van de ontwikkelingen in de energietransitie. Ze gaven aan dat de informatievoorziening tekortschoot, vooral vanuit instanties als de gemeente en de woningcorporatie. Ze hadden het gevoel dat ze bij een betere informatievoorziening een efficiëntere strategie van besparen zouden kunnen ontwikkelen. Ze zagen namelijk wel de urgentie van het besparen van energie, alle bewoners leken hier in meer of mindere mate mee bezig. Dit lijkt een voorbode te zijn geweest voor hoe bewoners dit jaar nog bewuster aan de slag zijn gegaan met besparen en het in de gaten houden van de ontwikkelingen op de energiemarkt. In 2023 is de behoefte aan betere informatievoorziening weinig genoemd.

Duidelijke communicatie en het serieus nemen van bewoners zijn belangrijke factoren om het vertrouwen van bewoners in instanties te vergroten

In de gesprekken met bewoners is het vertrouwen of wantrouwen in instanties veel besproken. De mate waarin bewoners vertrouwen hebben in instanties varieert sterk. Bewoners deelden vooral ervaringen over het contact met de gemeente en de woningcorporatie. In deze verhalen komt naar voren dat vooral de communicatie van een instantie richting bewoners, en de manier waarop zij vragen of meldingen afhandelen, cruciaal zijn voor het vertrouwen. Bewoners die wantrouwend waren richting instanties gaven aan dat zij zich niet serieus genomen voelden.

“Er is in de straat zo'n heel sterke stank. Ik heb het vermoeden dat de riolering hier niet goed is. Hierover heb ik ook een melding gemaakt bij de gemeente, maar daar is niks mee gedaan.”

Als het gaat om de overheid geven een aantal bewoners aan tevreden te zijn met de rol van de overheid, en in het bijzonder de gemeente. Dit wordt vaak gekoppeld aan steun die zij hebben ontvangen vanuit de overheid om hun (financiële) situatie te verbeteren. Er lijkt over het algemeen geen of weinig wantrouwen te zijn richting het energiebeleid van de nationale overheid. Ook wantrouwen over de energietransitie wordt niet door bewoners genoemd.

Wanneer bewoners aangeven wantrouwend te zijn tegenover overheidsinstanties benoemen zij vooral thema's als het mislopen van ondersteuningsregelingen en het inadequaaf behandelen van meldingen over bijvoorbeeld overlast in de wijk. Ook geven meerdere bewoners aan dat de overheid een meer actieve rol zou kunnen nemen in het aanspreken van verhuurders wanneer zij slechte woningen onvoldoende aanpakken.

“De overheid moet wat strenger optreden tegen verhuurders in de maatschappij. Ze moeten niet alleen maar praatjes maken, maar het moet ook gedaan worden. En dat wordt maar iedere keer op de lange baan geschoven. En wie is daar de dupe van? Wijzelf. [...] En die mensen die dat beslissen die zitten niet in de kou, die zitten niet in het vocht, die zitten niet in de tocht. Gegarandeerd, dat clubje van Den Haag hè, die zitten niet in de kou.”

Alhoewel een enkele bewoner aangeeft tevreden te zijn met de woningcorporatie, geeft een groot aantal bewoners aan dat zij ontevreden zijn over de werkwijze van de corporatie en dat eerdere ervaringen zorgen voor frustratie en wantrouwen. Dit wantrouwen wordt vooral veroorzaakt door slechte communicatie. Zo worden bewoners onvoldoende gehoord als zij contact opnemen met een vraag of klacht en is ook de informatievoorziening bij aanstaande werkzaamheden vaak onvoldoende. Daarnaast geven meerdere bewoners aan dat klachten over problemen in en rond het huis zoals schimmel, ongedierte of kapotte verwarmingsinstallaties niet (goed) worden opgepakt.

“Je belde naar zo'n woningcorporatie, nou ik vond dat een hele onvriendelijke gang van zaken. Het is ook wel afhankelijk van een corporatie. Hoe gaan zij met de klanten om? Hoe gaan zij met de huurders om? Die eerste kennismaking vond ik echt niet klantvriendelijk.”

Tot slot benoemen meerdere bewoners dat hun woning bij de corporatie op de lijst staat voor een grootschalige renovatie maar dat de planning hiervoor al vele malen is uitgesteld. Dit zorgt bij bewoners voor veel frustratie omdat zij aan de ene kant met veel hoop uitkijken naar een renovatie die hun woonsituatie kan verbeteren en omdat dit anderzijds voor veel onzekerheid zorgt bij de bewoners wanneer zij werkzaamheden kunnen verwachten.

“Geld zegt bij mij niet zo heel veel. Dat heb ik altijd al gehad. Ik heb liever dat je met mij communiceert om te kijken wat er mogelijk is.”

Omdat de meeste bewoners in dit onderzoek huren van een corporatie is het niet bekend of ervaringen met particuliere verhuurders vergelijkbaar zijn. Wel gaf één respondent met een koopwoning aan dat hij zeer ontevreden is over de werkwijze van de makelaar die destijds het huis aan hem heeft verkocht: na intrek in de woning kwamen er allerlei gebreken naar boven.

Wanneer bewoners het gevoel hebben niet altijd serieus genomen te worden, en dat hun dagelijkse problemen niet erkend worden door de instanties, zou dit vergaande gevolgen kunnen hebben. We merkten dat bewoners terughoudender zijn over hun samenwerkingsbereidheid bij eventuele verduurzamingsplannen. Een gemeente of corporatie zal naar verwachting meer tijd kwijt zijn aan de communicatie en informatievoorziening richting bewoners die weinig vertrouwen hebben in deze renovatiewerkzaamheden. Eén bewoner geeft daarnaast aan dat het wantrouwen in instanties ook direct voor gevaarlijke situaties kan zorgen omdat bewoners bij problemen geen contact meer zoeken met bijvoorbeeld een verhuurder.

“De moeheid in de mensen zag ik, ervaar ik. De moeheid van de mensen, dat ze al sowieso niet bellen. Maar daardoor gaan mensen zelf dingen oplossen, en daar kunnen gevaarlijke situaties van ontstaan. Mensen die iets van een barbecue aan staken, niet in deze flat, maar in een andere. Voor hetzelfde geld kan zo’n huis ontploffen. Of petroleum dingetjes. Nou ja, ik hoor allerlei rare verhalen. Dan denk ik: ja, het heeft ook, het brengt ook gevaar voor de overige bewoners.”

De geïnterviewden van vorig jaar staan overwegend positief tegenover instanties en de overheid

De bewoners vorig jaar geven bijna allemaal aan dat zij vertrouwen hebben in de overheid met betrekking tot het energiebeleid. Wel geeft een bewoner aan dat de stap naar de gemeente verder weg voelt dan die naar een wijkteam, waardoor diegene liever in de wijk hulp zoekt. Een andere bewoner geeft aan helemaal geen vertrouwen te hebben in de overheid. Dit komt niet door een ervaring met het energiebeleid, maar door opvoeding en slechte ervaringen in het verleden.

De bewoner heeft het idee dat de overheid steeds meer bezig is met de stijgende energieprijzen. Het krijgen van een isolatiegift is goed voor het vertrouwen. (Omschrijving gespreksverslag)

De bewoner geeft aan dat op energie de overheid niet per se iets verkeerd doet, op andere terreinen doen ze dat weer wel. (Omschrijving gespreksverslag)

4 Conclusie

Dit hoofdstuk geeft allereerst een korte samenvatting van de belangrijkste resultaten door de onderzoeksvragen te beantwoorden (sectie 4.1). Daarna bespreken we de belangrijkste conclusies die we kunnen trekken op basis van die resultaten en bespreken we toekomstig onderzoek (sectie 4.2).

4.1 Beknopte bespreking resultaten

In het voorgaande hoofdstuk hebben we per deelonderwerp de resultaten van de analyse van de interviews uitgebreid uiteengezet. Hieronder bespreken we die resultaten nog een keer kort waarbij we, wanneer relevant, vergelijkingen maken met de wetenschappelijke literatuur op het betreffende onderwerp. We formuleren in deze paragraaf een antwoord op de overkoepelende vraag: Hoe zien de levens van energiearme huishoudens in Nederland eruit?

Om deze overkoepelende vraag te beantwoorden, bakenen we deze vraag af en beantwoorden we de volgende subvragen:

1. Wat is de leefsituatie van energiearme huishoudens?
2. Hoe is het wooncomfort van energiearme huishoudens?
3. Hoe gaan energiearme huishoudens met hun energieverbruik om?
4. Welke uitdagingen komen energiearme huishoudens tegen in hun dagelijks leven?
5. Aan welke hulp en steunmaatregelen hebben energiearme huishoudens behoefte?

1. De bewoners gebruiken hun huis intensief en zijn in wisselende mate tevreden over hun leefsituatie.

Over het algemeen gebruiken de bewoners hun huis intensief. Dit komt omdat veel bewoners geen werk hebben en dus veel thuis zijn. Dit komt overeen met ander onderzoek dat laat zien dat een grote meerderheid van de energiearme huishoudens in Nederland geen werk hebben, omdat ze gepensioneerd zijn, arbeidsongeschikt zijn of van de bijstand leven (73%; Mulder, Dalla Longa, & Straver, 2021). De tevredenheid met de leefsituatie verschilt sterk en is afhankelijk van verschillende factoren: wijk, woning, sociale contacten en eerdere woonervaringen. De bewoners die vorig jaar (2022) zijn geïnterviewd, zijn tevredener over hun leefsituatie dan bewoners die dit jaar zijn geïnterviewd. Mogelijk komt dit door de opgelopen gasprijzen, waardoor wooncomfort onder spanning komt te staan: het is (te) duur om de woning aangenaam te verwarmen met het gevolg dat men minder tevreden is over de woning. Wanneer bewoners aangeven wel tevreden te zijn met hun woning lijkt dit in sommige gevallen te komen doordat ze zich neer hebben gelegd bij de leefsituatie zoals die is. Wanneer er geen uitzicht is op verbetering is de houding “dit is wat het is, dan kan ik me er maar beter niet druk om maken”. Berusting lijkt hierbij de overhand te hebben.

2. Het ervaren wooncomfort is laag: bewoners hebben vooral last van kou en tocht, en in verschillende gevallen ook van vocht en schimmel.

In lijn met andere onderzoeken (Balfour & Allen, 2014; Jessel et al., 2019; Middlemiss, 2022) laten de resultaten van dit onderzoek zien dat vrijwel alle bewoners te maken hebben met (een slecht geïsoleerd huis wat zorgt voor) kou en tocht, en dus een laag wooncomfort.

Wanneer ook het verwarmingssysteem niet goed functioneert zorgt dit voor een woning die niet warm te krijgen is in de winter. Daarnaast is het afhankelijk van de financiële ruimte van bewoners in hoeverre zij een huis warm kunnen stoken met de bijbehorende kosten. De bewoners van vorig jaar leken hier minder moeite mee te hebben dan de bewoners van dit jaar. Dit kan komen door de opgelopen gasprijzen, veel bewoners geven aan dat hun energie duurder is geworden (zie ook het antwoord op subvraag 3 hieronder). Ook in de zomer zijn sommige woningen lastig te koelen, maar de meeste bewoners lijken hier minder last van te hebben dan van kou in de winter. Verder valt het op dat wooncomfort, net als tevredenheid over de leefsituatie, (deels) bepaald wordt door eerdere ervaringen. Sommige bewoners hadden in een vorige woning een nog lager wooncomfort waardoor ze hun huidige woning als comfortabeler ervaren.

Bewoners zijn bewust bezig met het ventileren van de woning en doen dit voornamelijk met natuurlijke ventilatiemogelijkheden. Ondanks het ventileren van de woning kunnen niet alle bewoners voorkomen dat zij te maken krijgen met schimmel. De problemen met vocht en schimmel waren minder prominent in de interviews vorig jaar, wat mogelijk komt doordat deze bewoners meer (financiële) ruimte hadden om de woning te verwarmen en daarmee vochtproblemen te bestrijden. Daarnaast is er met de toegenomen aandacht voor energiearmoede, door oplopende gasprijzen, ook meer aandacht voor een gezond binnenklimaat gekomen. Mogelijk zorgt dit voor meer bewustzijn bij bewoners over vocht en schimmel in huis.

3. Veel bewoners maken zich zorgen over hun energierekening, wat versterkt wordt door onduidelijkheden over de afrekening en een onzekere toekomst. Ze ondernemen acties om de rekening te kunnen betalen.

Over het algemeen maken bewoners zich veel zorgen over de energierekening. Ze hebben niet altijd zicht op de termijnbedragen en jaarafrekeningen wat zorgt voor onzekerheid. Daarnaast geven enkele bewoners aan dat zij onvoldoende inzicht krijgen in de onderbouwingen van hun rekeningen en dat hier soms fouten in worden gemaakt door een energieleverancier of verhuurder. Bewoners die wel inzicht hebben in hun verbruik lijken minder stress te ervaren. Dit geldt ook voor bewoners die het afhandelen van de energierekening hebben belegd bij iemand anders zoals een familielid of bewindvoerder.

Veel bewoners zijn gewend om zuinig te leven. Hoe krupper de financiële situatie van een bewoner is, hoe meer keuzes zij moeten maken over de prioritering van hun uitgaven en hoe meer concessies zij moeten doen. Hierbij besparen bewoners vooral op boodschappen, kleding en uitstapjes en geven zij aan steeds meer 'luke' aankopen te laten of uit te stellen. Bewoners maken, afhankelijk van hun financiële bewegingsruimte, uitzonderingen voor hun gezondheid, kinderen of huisdieren.

De algehele tendens tijdens de interviews van vorig jaar lijkt een stilte voor de storm. Bewoners geven aan dat ze horen dat de energieprijzen gaan stijgen en proberen zich hierop voor te bereiden. Dit laat zien dat de betaalbaarheid van de energierekening een prioriteit is, maar op dat moment nog geen probleem is. Het merendeel van de bewoners die dit jaar zijn geïnterviewd geeft aan dat de kosten van de energierekening zijn gestegen door de energiecrisis. Voor sommige huishoudens gaat dit om zeer grote bedragen van honderden euro's per maand. Dit heeft in wisselende mate geleid tot financiële problemen voor bewoners, met in sommige gevallen vergaande (financiële) gevolgen (zie ook subvraag 4 hieronder).

Door de gestegen energieprijzen zijn bewoners in toenemende mate bezig met energie besparen. Bewoners proberen op gas te besparen door minder vaak te stoken, minder

ruimtes te verwarmen of op lagere temperaturen te stoken. Om warm te blijven kleden bewoners zich warm aan en gebruiken zij dekens en straalkachels. Op de elektriciteitsrekening besparen bewoners vooral door lichten en apparaten uit te zetten en beperkt te gebruiken. Ook zijn een aantal bewoners zich ervan bewust welke apparaten veel of weinig energie verbruiken. Deze kennis gebruiken zij om afwegingen te maken in hun gebruik. Bewoners schaffen geen nieuwe apparaten aan om energie slurpende apparatuur te vervangen, maar letten wel op energielabels en verbruik als zij om een andere reden iets nieuw aanschaffen.

4. Veel bewoners hebben gezondheidsklachten en leggen zelf een verband met hun woonsituatie

Veel bewoners hebben gezondheidsklachten. Vooral klachten aan de luchtwegen en gewrichts- en spierpijn komen veel voor. De geïnterviewden van vorig jaar benoemen iets minder vaak gezondheidsklachten. Als de bewoners gezondheidsklachten hebben, benoemen ze dat hun klachten verergerd, of in sommige gevallen zelfs veroorzaakt, worden door de staat van de woning (zowel bij de interviews van dit jaar als vorig jaar). Hierbij hebben kou, vocht en schimmel in de woning veel effect op fysieke klachten. Deze bevindingen komen overeen met kwantitatieve studies die laten zien dat energiearme huishoudens vaak last hebben van (verschillende) gezondheidsklachten (Balfour & Allen, 2014; Hernández, 2016; Jessel et al., 2019; Platt et al., 1989).

De slechte staat van de woning en de hoogte van de energierekening zorgen daarnaast bij een groot aantal bewoners voor stress en frustratie. Deze stress komt vaak bovenop andere aversieve situaties in het leven van de bewoners, zoals zorgen over hun fysieke of mentale gezondheid, hun werk en financiële situatie. Ook het sociale leven van sommige bewoners wordt beïnvloed door het gebrek aan wooncomfort. Zo komen familie en vrienden in sommige gevallen minder vaak langs. De mate waarin bewoners dit contact buitenshuis opzoeken verschilt, maar zorgt bij sommige bewoners voor een sociaal isolement.

De samenkomst van problemen zorgt voor sommige bewoners voor een vicieuze cirkel waarbij zij door financiële moeilijkheden in een slechtere woning terecht komen, meer tijd in hun huis doorbrengen en minder mogelijkheden hebben om de woning op te knappen. Het doorbrengen van veel tijd in deze woning kan zorgen voor een verergering van de fysieke en mentale gezondheidsklachten die het vervolgens voor bewoners nog lastiger maakt om uit huis te komen en eventueel ook werkzaamheden op te pakken. Eerdere onderzoeken rapporteren ook over dergelijke vicieuze cirkels (Cronin de Chavez, 2017; Ivanova & Middlemiss, 2022).

5. Steun uit het sociale netwerk is belangrijk en bewoners hebben behoefte aan meer ingrijpendere maatregelen

Bewoners noemen verschillende typen steun die ze ontvangen: financiële, materiele en sociale steun. Deze typen steun ontvangen bewoners in verschillende mate en lijkt cruciaal voor het verbeteren van de situatie van bewoners. Ten opzichte van vorig jaar is de steun die bewoners ontvangen toegenomen. Ook de behoefte aan steun is toegenomen, wat mogelijk te maken heeft met de hogere energierekening en verslechterde betaalbaarheid van de rekening. Bewoners noemen dat ze met name behoefte hebben aan ingrijpendere maatregelen, zoals nieuwe deuren, kozijnen en isolatie.

Directe subsidies voor maatregelen of verdere tegemoetkoming van de rekening lijken maar beperkt toegankelijk of bekend te zijn bij de doelgroep en bieden daarom geen extra verlichting. Een kleine Nederlandse interviewstudie onder energiearme huishoudens laat ook zien dat bewoners in wisselende mate bekend zijn met financiële

ondersteuningsmaatregelen (geciteerd in Van De Riet et al., 2023). We zien dan ook dat financiële steun vooral uit de relationele sfeer komt. Eerdere kwalitatieve studies in het Verenigd Koninkrijk lieten ook zien dat het sociale netwerk een belangrijke rol speelt in de ervaringen en weerbaarheid van energiearme huishoudens (Middlemiss et al., 2019; Ambrosio-Albalá et al., 2020).

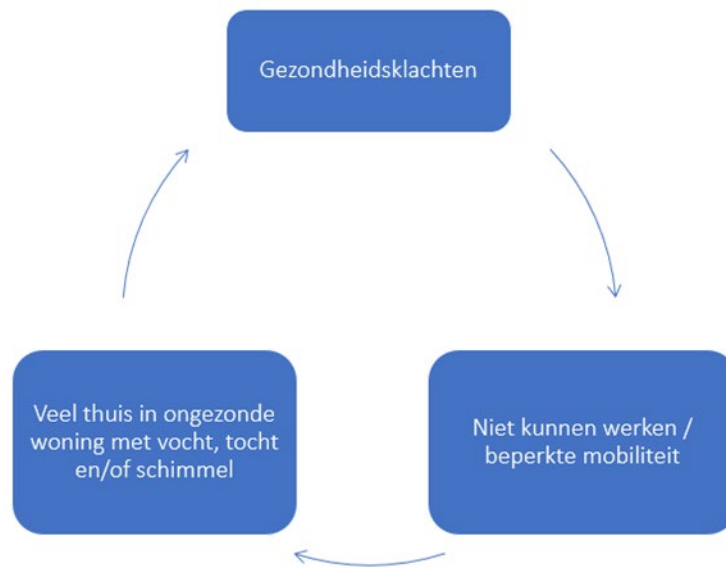
Materiele steun hebben bewoners vooral ontvangen in de vorm van kleine maatregelen die zij zelf, of met hulp van familie of coach, hebben geïnstalleerd. Wanneer maatregelen worden thuisgestuurd en bewoners ze zelf moeten installeren, wordt dit niet altijd (meteen) gedaan. Grote maatregelen aan de woning zijn in veel gevallen (nog) niet getroffen, maar zijn wel de maatregelen waar bewoners de meeste behoefte aan hebben. Sociale steun ontvangen bewoners vooral van familie en vrienden. Daarnaast wordt de energiecoach opvallend vaak genoemd. De energiecoach biedt bewoners ondersteuning bij het verduurzamen van hun woning, maar geeft daarnaast ook het zelfvertrouwen om hun woonsituatie te verbeteren binnen hun eigen handelingsperspectief. Meerdere bewoners die nog geen energiecoach over de vloer hebben gehad, geven aan hier wel behoefte aan te hebben.

4.2 Algemene conclusies

De bewoners hebben te maken met problemen die onderdeel zijn van vicieuze cirkels

Bij energiearme bewoners zijn de problemen met het betalen van de energierekening zelden een op zichzelf staand probleem. De situaties rondom verschillende problematieken lijken elkaar te versterken en zorgen dat bewoners in een vicieuze cirkel belanden die moeilijk te doorbreken is. Hierbij spelen o.a. de financiële situatie, de werksituatie, de gezondheid van bewoners en hun sociale vangnet een rol. Mensen die problemen op één of meerdere van deze vlakken hebben, zijn risicogroepen die ook te maken te krijgen met energiearmoede. Dat vicieuze cirkels van problematische situaties voorkomen bij energiearme huishoudens wordt ook onderbouwd in eerdere onderzoeken (Cronin de Chavez, 2017; Ivanova & Middlemiss, 2022).

We hebben in sectie 3.3 en 3.5 twee vicieuze cirkels besproken aan de hand van verbanden die door bewoners zelf benoemd worden. Op basis van een reflectie op de verzamelde verhalen observeren echter nog een vicieuze cirkel (zie [Figuur 4.1](#)). Wanneer een bewoner in een woning van slechte kwaliteit woont, kan dit een negatieve invloed hebben op de gezondheid. De gezondheidsklachten zorgen ervoor dat iemand niet of beperkt werkt en veel thuis is. Daardoor wordt de bewoner veel blootgesteld aan de slechte condities van de woning, wat de gezondheidsklachten kan verergeren.

Figuur 4.1: Viciuze cirkel die gezondheidsklachten bij huishoudens in slechte woningen in stand houdt en/of verergert.

De groep energiearme huishoudens is divers, en valt op meerdere manieren in kaart te brengen en te duiden

Energiearme huishoudens verschillen niet alleen in het type problemen die ze ervaren, maar ook in welke mate ze problemen ervaren en voor hoe lang. Er is een groep die al voor de crisis in energiearmoede leefde; deze groep heeft weinig tot geen handelingsperspectief om nog iets te kunnen veranderen aan de situatie waarin ze zitten. Sommige bewoners hebben alles wat binnen hun mogelijkheid ligt al gedaan, waardoor er een verergering van bestaande problematiek zichtbaar is. Daarnaast is er een groep die net boven de drempel van energiearmoede leefde en door de crisis in de problemen is gekomen (dit gaat in ieder geval om zo'n 90.000 huishoudens; Mulder, et al 2023). In deze groep zien we uiterste pogingen tot extra energiebesparingen en keuzes die de levensstandaard verlagen. Een derde groep is de nieuwe risicogroep die zich nog boven de energiearmoede grens staande houdt. Inzicht in de mate waarin men in energiearmoede verkeert kan in kaart worden gebracht met behulp van de zogeheten *energy poverty gap* (Croon, Hoekstra, Elsinga, Dalla Longa, & Mulder, 2023). Cijfers over de energy poverty gap maakt de diversiteit binnen de energiearme huishoudens al deels inzichtelijk. De huidige kwalitatieve monitor illustreert deze diversiteit op gedetailleerder niveau.

De energiecrisis heeft duidelijke gevolgen gehad voor huishoudens

Bewoners geven aan dat de energiecrisis heeft gezorgd voor meer stress over het betalen van de energierekening en voor een verslechterde algemene financiële situatie van huishoudens. Aangezien de groep energiearme huishoudens echter divers is, zijn de gevolgen van de crisis voor huishoudens niet eenduidig. Voor sommige huishoudens is de energiecrisis een versterkende of in stand houdende factor binnen de viciuze cirkel waar ze in zitten, andere huishoudens hebben te maken gekregen met serieuze financiële problemen. Zie [Figuur 3.1](#) en [Figuur 3.2](#) in sectie 3.3 en 3.5 ter illustratie.

Ondanks hun kwetsbare situatie zijn veel bewoners vindingrijk en hebben ze een hoog leervermogen

Om de woning goed op temperatuur te houden of het aangenaam te hebben zijn veel bewoners vindingrijk. Veel bewoners hebben een behoefte aan informatie hoe ze (energie)

kunnen besparen en verdiepen zich in manieren om dat te doen. Hierbij maken ze, waar dat kan, ook gebruik van hun eigen sociale netwerk, waarmee ze bijvoorbeeld (energie)besparingstips uitwisselen. Dat veel energiearme huishoudens een informatiebehoefte hebben, komt overeen met de bevinding uit de kleinschalige Nederlandse interviewstudie van Sterk uit Armoede (geciteerd in Van De Riet et al., 2023). Daaruit bleek onder andere dat energiearme bewoners behoefte hebben aan inzicht in hun verbruik om zo hun verbruik bij te sturen. De observatie dat mensen in kwetsbare situaties vindingrijk zijn, wordt bovendien ondersteund door recente literatuur over strategieën van mensen die opgroeien en/of leven in armoede. Verschillende studies laten zien dat de beslissingsprocessen en coping stijlen bij mensen in armoede zijn aangepast om zo goed mogelijk om te gaan met hun levensomstandigheden (Frankenhuis & Nettle, 2019; Sheehy-Skeffington & Rea, 2017; Sheehy-Skeffington, 2020; Nettle, 2009). Dit laat zien dat energiearme huishoudens vindingrijk zijn ondanks hun kwetsbare situatie.

Een stressvolle situatie zorgt niet altijd voor een stressvolle reactie

Hoewel verschillende bewoners in een stressvolle situatie leven, gaan ze hier verschillend mee om. Een veel toegepaste techniek lijkt een soort berusting, waarbij bewoners genoegen nemen met een relatief oncomfortabele leefsituatie en onzekerheid over de toekomst. Meerdere bewoners geven aan dat 'het is wat het is': stress hebben om een situatie die ze niet kunnen veranderen, maakt hun situatie niet beter. Dit lijkt versterkt te worden wanneer er op korte termijn geen oplossing voor handen is. Bovendien zien verschillende bewoners de hoge (energie)prijzen als extern gegeven en iets waar iedereen last van heeft. Ze kennen daarnaast vaak anderen die in een slechtere situatie zitten dan zij zelf. Een vergelijking met iemand die het slechter heeft, wordt ook wel een 'neerwaartse sociale vergelijking' genoemd (Dijkstra, Gibbons, & Buunk, 2010). Het resultaat van dergelijke vergelijking is dat men zich beter voelt over de eigen situatie (Crusius, Corcoran, & Mussweiler, 2022). Op deze manier kan een stressvolle situatie draaglijker worden. Dit geldt echter zeker niet voor iedere bewoner. Wanneer bewoners meer moeite hebben om berusting te vinden in hun situatie, lijkt er een samenhang te zijn met de mate waarin zij te maken hebben met (ernstige) fysieke of mentale gezondheidsklachten of met een beperkt sociaal netwerk dat ondersteuning kan bieden in hun situatie.

Er is nog genoeg potentie voor energie bespaaradvies, wat ook aansluit op de informatiebehoefte en mogelijkheid tot regievoering door huishoudens

Doordat sommige bewoners zichzelf verdiept hebben in energiebesparing, hebben bewoners die een energiecoach hebben gehad niet altijd nieuwe dingen geleerd van de coach. Toch waren bewoners tevreden met de coach, met name het sociale contact werd gewaardeerd. Bovendien waren er over het algemeen weinig geïnterviewden die energie bespaaradvies hebben ontvangen. Er lijkt dus nog een potentieel voor meer hulp en besparing. De zelfredzaamheid en informatiebehoefte van bewoners illustreren dat energie bespaaradvies (d.m.v. energie coaching) een goede manier is om die behoefte te vervullen. Door bewoners in die behoefte te voorzien en handelingsperspectief te bieden, geef je ze meer grip en regie op hun situatie. Het ervaren van grip en regie is belangrijk voor het welzijn van mensen (Groth et al., 2019; Ryan & Deci, 2000).

Toekomstig onderzoek

We zijn van plan deze kwalitatieve monitor jaarlijks te herhalen. In het huidige onderzoek zien we al een aantal verschillen tussen de bewoners die dit jaar en vorig jaar zijn geïnterviewd, zoals betaalbaarheid van de energierekening en de stress daarover. Waarschijnlijk blijft de groep energiearme huishoudens, de problematiek die ze ervaren en hoe ze daarmee omgaan, veranderen. Na 2023 valt het prijsplafond weg en het is onzeker hoe de energieprijzen zich ontwikkelen. Door jaarlijks in het stookseizoen langs te gaan bij

bewoners, kan een vinger aan de pols gehouden worden hoe het met energiearme huishoudens gaat; ondervinden huishoudens meer, minder of andere financiële, fysieke en mentale problemen? En zorgen daarmee meer of andere vicieuze cirkels voor onheil? Cijfermatige statistieken geven hier inzicht in, bijvoorbeeld door te laten zien hoeveel energiearme huishoudens er in Nederland leven. Verhalen van energiearme huishoudens geven de mogelijkheid om deze statistieken aan te vullen met gedetailleerde inzichten hoe huishoudens de situatie ervaren, hoe ze ermee omgaan en wat hen kan helpen.

Al met al lijkt het continueren van de kwalitatieve monitor dus een meerwaarde te hebben om een compleet beeld te krijgen van energiearmoede in Nederland. In vervolgonderzoek willen we meer aandacht besteden aan het vertrouwen van huishoudens in het overheidsbeleid, hun visie op de energietransitie en de (overheids)steun waar zij baat en behoefte aan hebben. Deze onderwerpen zijn aan bod gekomen in het huidige onderzoek, maar gezien we het belang van deze thema's en het vorderen van de energietransitie en bijbehorend beleid, denken we dat het goed is om hier in vervolgonderzoek meer aandacht aan te besteden.

Referenties

- Ambrosio-Albalá, P., Middlemiss, L., Owen, A., Hargreaves, T., Emmel, N., Gilbertson, J., ... Gillard, R. (2020). From rational to relational: How energy poor households engage with the British retail energy market. *Energy Research & Social Science*, *70*, 101765.
- Balfour, R., & Allen, J. (2014). Local action on health inequalities: Fuel poverty and cold home-related health problems. Public Health England, London.
- Bayulgen, O. (2020). Localizing the energy transition: Town-level political and socio-economic drivers of clean energy in the United States. *Energy Research & Social Science*, *62*, 101376.
- Biresselioglu, M. E., Demir, M. H., & Demirbag Kaplan, M. &. (2020). Individuals, collectives, and energy transition: Analysing the motivators and barriers of European decarbonisation. *Energy Research & Social Science*, *66*, 101493.
- Boeije, H., 't Hart, H., & Hox, J. (2016). *Onderzoeksmethoden*. Boom.
- Bokhorst, M., Ruckert, N., Klip, M., & Van Manen Kooij, T. (2022). Ongelijke toegang tot de energietransitie. Opgehaald van <https://www.nationaleombudsman.nl/nieuws/nieuwsbericht/2022/geen-weg-uit-energiearmoede-door-drempels-tot-energietransitie>
- CE Delft. (2017). *Wie profiteert van het klimaatbeleid?* Opgehaald van Wie https://ce.nl/wp-content/uploads/2021/03/CE_Delft_7L42_Wie_profiteert_van_het_klimaatbeleid_def.pdf
- Creswell, J. W. (2014). *Research Design: Qualitative, Quantitative and Mixed Methods Approaches* (4th ed.). Sage.
- Cronin de Chavez, A. (2017). The triple-hit effect of disability and energy poverty. In N. Simcock, H. Thomson, S. Petrova, & S. Bouzarovski (Eds.), *Energy poverty and vulnerability*. Routledge.
- Croon, T.M., Hoekstra, J.S.C.M., Elsinga, M.G., Dalla Longa, F., & Mulder, P. Beyond headcount statistics: Exploring the utility of energy poverty gap indices in policy design. *Energy Policy*, *177*, 113579.
- Crusius, J., Corcoran, K., & Mussweiler, T. (2022). Social Comparison: A Review of Theory, Research, and Applications. In D. Chadee (Ed.), *Theories in Social Psychology* (pp. 165-187). Wiley.
- Dijkstra, P., Gibbons, F. X., & Buunk, A. P. (2010). Social comparison theory. In J. E. Maddux & J. P. Tangney (Eds.), *Social psychological foundations of clinical psychology* (pp. 195-211). The Guilford Press.
- Frankenhuis, W., & Nettle, D. (2019). The strengths of people in poverty. *Current Directions in Psychological Science*, *29*, 16-21.
- Groth, N., Schnyder, N., Kaess, M., Markovic, A., Rietschel, L., Moser, S., Michel, C., Schultze-Lutter, F., & Schmidt, S.J. (2019). Coping as a mediator between locus of control, competence beliefs, and mental health: A systematic review and structural equation modelling meta-analysis. *Behaviour Research and Therapy*, *121*, 103442.
- Hernández, D. (2016). Understanding 'energy insecurity' and why it matters to health. *Social Science & Medicine*, *167*, 1-10.

- Harrington, B.E., Heyman, B., Merleau-Ponty, N., Stockton, H., Ritchie, N., & Heyman, A. (2005). Keeping warm and staying well: findings from the qualitative arm of the Warm Homes Project. *Health & Social Care in the Community*, 13, 259-267
- Ipsos MORI Scotland. (2020). Research into the lived experience of fuel poverty in Scotland. Opgehaald van <https://www.gov.scot/publications/research-lived-experience-fuel-poverty-scotland/pages/2/> www.gov.scot
- Ivanova, D., & Middlemiss, L. (2022). Energy use and needs of disabled people in the EU: Towards inclusion in the energy transition. *Nature Energy*, 6, 1188-1197.
- Jessel, S., Sawyer, S., & Hernández, D. (2019). Energy, poverty, and health in climate change: A comprehensive review of an emerging literature. *Frontiers in Public Health*, 7, 357.
- KNMI (2022, 5 maart). *Winter 2021-2022 (december, januari, februari)*. Opgehaald van <https://www.knmi.nl/nederland-nu/klimatologie/maand-en-seizoensoverzichten/2022/winter> .
- KNMI (2023, 3 maart). *Winter 2022-2023 (december, januari, februari)*. Opgehaald van <https://www.knmi.nl/nederland-nu/klimatologie/maand-en-seizoensoverzichten/2023/winter> .
- Marmot Review Team. (2011). *The health impacts of cold homes and fuel poverty*. Opgehaald van <https://www.instituteofhealthequity.org/resources-reports/the-health-impacts-of-cold-homes-and-fuel-poverty> s of Cold Homes and Fuel Poverty - IHE (instituteofhealthequity.org)
- McCauley, D., Heffron, R., Stephan, H. & Jenkins, K.E.H. (2013). Advancing energy justice: The triumvirate of tenets and systems thinking. *International Energy Law Review*, 32, 107-116.
- Middlemiss, L., Ambrosio-Albalá, P., Emmel, N., Gillard, R., Gilbertson, J., Hargreaves, ... Tod., A. (2019). Energy poverty and social relations: A capabilities approach. *Energy Research & Social Science*, 55, 227-235.
- Middlemiss, L., & Gillard, R. (2015). Fuel poverty from the bottom-up: Characterising household energy vulnerability through the lived experience of the fuel poor. *Energy Research & Social Science*, 6, 146-154.
- Middlemiss, L. (2022). Who is vulnerable to energy poverty in the Global North, and what is their experience? *WIREs Energy and Environment*, 11, e455.
- Mould, R., & Baker, K.J. (2017). Documenting fuel poverty from the householders' perspective. *Energy Research & Social Science*, 31, 21-31.
- Mulder, P., Batenburg, A., & Dalla Longa, F. (2023). *Energiearmoede in Nederland 2022*. Opgehaald van <https://www.tno.nl/nl/newsroom/2023/01/energiearmoede-onderzoek-2022/>
- Mulder, P., Dalla Longa, F., & Straver, K. (2023). De feiten over energiearmoede in Nederland Inzicht op nationaal en lokaal niveau.
- Nettle, D. (2009). Beyond nature versus culture: Cultural variation as an evolved characteristic. *Journal of the Royal Anthropological Institute*, 15, 223-240.
- Nicol, S., Roys, M., & Garrett, H. (2015). The cost of poor housing to the NHS. Opgehaald van Platt, S. D., Martin, C. J., Hunt, S. M., & Lewis, C. W. (1989). Damp housing, mould growth, and symptomatic health state. *British Medical Journal*, 298, 1673-1678.
- Ryan, R.M., & Deci, E.L. (2000). Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being. *American Psychologist*, 55, 68-78.

- Scheer, J. (2013). The Ensuring efficient government expenditure on alleviating fuel poverty in Ireland. *ECEEE2013 SUMMER STUDY Proceedings*, 1353-1363. Opgehaald van https://www.eceee.org/library/conference_proceedings/eceee_Summer_Studies/2013/5_b-cutting-the-energy-use-of-buildings-policy-and-programmes/ensuring-efficient-goverment-expenditure-on-alleviating-fuel-poverty-in-ireland/ penditure on alleviating fuel poverty in Ireland (eceee.org)
- Sheehy-Skeffington, J. (2022). The effects of low socioeconomic status on decision-making processes. *Current Opinion in Psychology*, 33, 183-188.
- Sheehy-Skeffington, J., & Rea, J. (2017). *How poverty affects people's decision-making processes*. Opgehaald van <https://www.lse.ac.uk/PBS/Research/Research-Articles/How-poverty-affects-peoples-decision-making-processes>
- Strauss, A., & Corbin, J. (1998). *Basics of qualitative research: Techniques and procedures for developing grounded theory* (2nd ed.). Sage Publications, Inc.
- Straver, K., Mulder, P., Middlemiss, L., Hesselman, M., & Tirado Herrero, S. (2020). *Energiearmoede en de energietransitie*. Opgehaald van <https://repository.tno.nl/islandora/object/uuid:8dbc53d1-ad87-42be-b545-e7517fbc7d29>
- Van Der Wal, A., Van Ooij, C., & Straver, K. (2023). *Effecten van fixer/energiecoaches, renovaties en witgoedregelingen*. Opgehaald van <https://www.tno.nl/nl/newsroom/2023/07/steunmaatregelen-energiearmoede/maatregelen-energiearmoede-hebben-positieve-effecten> (tno.nl)
- Van De Riet, J., Kuzee-Hoogeveen, R., Voerman, E., & Walch, D. (2023). *Energie en armoede: Het belang van het borgen van de stem van mensen in armoede*. Opgehaald van 20230525-Energie-en-armoe <https://klimaatverbond.nl/wp-content/uploads/2023/05/20230525-Energie-en-armoede-Het-belang-van-het-borgen-van-de-stem-van-mensen-in-armoede.pdf>de-Het-belang-van-het-borgen-van-de-stem-van-mensen-in-armoede.pdf (klimaatverbond.nl)
- Van Maurik, R., Mulder, P., & Verstraten, P. (2023). *Gezondheidskosten en energiearmoede: Een empirische analyse voor Nederland*. Opgehaald van <https://www.tno.nl/nl/newsroom/2023/01/hogere-zorgkosten-energiearmoede/>
- Van Schaik, L., Molthof, L., Cuperus, R., Hofhuis, P., Schellekens, J., & Hylkema, D. (2022). *Energietransitie voor iedereen?* Opgehaald van https://www.clingendael.org/sites/default/files/2022-08/Clingendael_Alert_Energietransitie_voor_iedereen_0.pdf

Bijlage A

Interview protocol stookseizoen 2022

Vragen over de woning en uw huishouden

1. Hoe bent u in dit huis komen wonen?
 - Hoelang woont u hier al?
 - Wat betekent het voor u?
 - Wilt u hier blijven wonen? Zo niet, waar dan?
2. Wie woont hier met u?
 - Is er iemand anders die regelmatig op bezoek komt?
3. Kunt u vertellen hoeveel u of uw gezin op een typische dag thuis zijn/de woning gebruiken?
 - Wanneer bent u in de woning? Geef voorbeelden van bijv. thuiswerken, veel thuis zijn, specifieke energiebehoeften van mensen.

Over het energiegebruik in uw huis

4. Hoe gemakkelijk is het om uw woning op een fijne temperatuur te houden?
 - Is het moeilijk om het warm genoeg te houden?
 - Is het moeilijk om het op warme dagen koel genoeg te houden?
5. Hoe betaalbaar zijn uw energierekeningen?
 - Als de rekening eigenlijk onbetaalbaar is; hoe beïnvloedt de hoge rekening uw energiegebruik?
 - Wat moet u allemaal laten, om wel de energierekening te kunnen betalen? (Welke invloed hebben hoge energierekeningen op uw andere uitgaven?)
 - Welke andere rekeningen moet u laten liggen om de energierekening te betalen?
 - Bent u onlangs van energieleverancier veranderd? (indien mogelijk) Heeft dit geholpen om de rekeningen betaalbaarder te maken?
6. Heeft u last van schimmel of vocht in huis?
7. Heeft u alle elektrische apparaten in huis die u nodig heeft? (bijv. wasmachine, koelkast, diepvriezer)

Wat doet u om het toch behaaglijk te hebben?

We weten dat mensen manieren vinden om 'het te laten werken'; je vindt een weg om er mee te dealen, ondanks de uitdagingen waarmee je wordt geconfronteerd met beperkt energieverbruik of hoge rekeningen.

8. Wat voor dingen doet u om het thuis warm te hebben als het te koud is?
9. Wat doet u om het thuis koel te hebben als het te warm is?

Bredere effecten

Gezien alles wat we tot nu toe besproken hebben, zou ik het willen hebben over de uitdagingen die u ondervindt door beperkte energiegebruik en hoe die uw leven in ruimere zin beïnvloeden.

14. Wat zijn de gevolgen van [koude/warmte/vocht/elektriciteit] voor uw sociale leven?
15. Waar zou u mee nu het meest mee geholpen zijn?
17. Wie zou u kunnen helpen? Gemeente, het rijk, energieleverancier, wijkteam op de hoek, energiecoach

Bijlage B

Interview protocol stookseizoen 2023

Vragen over de woning en uw huishouden

1. Hoe bent u in dit huis komen wonen?
 - a. Hoelang woont u hier al?
 - b. Wat betekent het voor u om hier te wonen?
 - c. Wilt u hier blijven wonen? Zo niet, waar dan?
2. Met wie woont u hier?
 - a. Is er iemand die regelmatig op bezoek komt?
3. Kunt u vertellen hoeveel u of uw gezin op een typische dag thuis zijn/de woning gebruiken?
 - a. Wanneer bent u in de woning? Geef voorbeelden van bijv. thuiswerken, veel thuis zijn, specifieke energiebehoeften van mensen.

Vragen over wooncomfort in uw huis

4. Hoe gemakkelijk is het om uw woning op een fijne temperatuur te houden?
 - a. Is het moeilijk om het warm genoeg te houden?
 - b. Is het moeilijk om het op warme dagen koel genoeg te houden?
 - c. Wat voor dingen doet u om het thuis warm te hebben als het te koud is?
5. Heeft u last van schimmel en/of vocht in huis?
 - a. Zo ja, wat kunt u daarover vertellen?
 - b. Waar heeft u last van schimmel en/of vocht?
 - c. Weet u waarom het beschimmeld/vochtig is?
 - d. Hoe gaat u om met schimmel en vocht?
6. Ventileert u het huis wel eens? Bijv., door ventilatieroosters boven het raam open te zetten of ramen open te zetten)
 - a. Zo ja hoe en hoe vaak?
7. Heeft u last van geluidsoverlast?
 - a. Zo ja, hoe vaak?
 - b. Waar heeft u dan last van?

Vragen over het energiegebruik in uw huis

8. Hoe makkelijk kunt u uw energierekening betalen?
 - a. Wat doet u zelf om uw energieverbruik te verlagen?
 - b. Als de rekening eigenlijk onbetaalbaar is; hoe beïnvloedt de hoge rekening uw energiegebruik?
 - c. Wat moet u allemaal laten, om wel de energierekening te kunnen betalen? (Welke invloed hebben hoge energierekeningen op uw andere uitgaven?)
 - d. Welke andere rekeningen moet u laten liggen om de energierekening te betalen?
 - e. Bent u onlangs van energieleverancier veranderd? (indien mogelijk) Heeft dit geholpen om de rekeningen betaalbaarder te maken?
9. Heeft u alle elektrische apparaten in huis die u nodig heeft? (bijv. wasmachine, koelkast, diepvriezer)
 - a. Zo niet, welke apparaten mist u en wat maakt dat uit?
 - b. Wat betreft de apparaten die u in huis heeft; zijn deze apparaten oud?
 - c. Wat betreft de apparaten die u in huis heeft; weet u of deze apparaten veel energie gebruiken?

Bredere effecten

Gezien alles wat we tot nu toe besproken hebben, zou ik het willen hebben over de uitdagingen die u ondervindt door het beperkte energiegebruik en hoe die uw leven in ruimere zin beïnvloeden.

10. Heeft u het idee dat de kou/warmte/vocht/schimmel in uw huis effect hebben op uw lichamelijke gezondheid? *Bijvoorbeeld, door kou in huis zijn mensen vaker verkouden of door schimmel hebben mensen vaker last van ademhalingsklachten.*
 - a. Zo ja, wat merkt u?
11. Wat zijn de gevolgen van uw energierekening en uw wooncomfort op uw mentale gezondheid? *Daarmee bedoelen we uw gevoel van stress, zorgen maken, boosheid of frustratie.*
 - a. Maakt u zich zorgen/ervaart u stress als u denkt aan de energierekening?
 - b. Maakt u zich zorgen/ervaart u stress als u denkt aan de kwaliteit van uw huis (bv. kou/warmte/vocht)?
12. We zouden graag willen weten of de energierekening en/of het wooncomfort invloed heeft op uw sociale leven.
 - a. Zo ja, waarom?
 - b. Nodigt u hierdoor bijvoorbeeld minder mensen uit bij u thuis dan u eigenlijk zou willen?
 - c. Bent u actief in de wijk?

Hulp en steun

13. Krijgt u nu al (wat) hulp om uw leefsituatie aangenamer te maken?
 - a. Zo ja, wat voor hulp?
14. Waar zou u nu het meest mee geholpen zijn?
 - a. Hoe zou u dat helpen? (gezondheid, financieel, sociaal)

- b. Wie zou u kunnen helpen? *Bijvoorbeeld, gemeente, het rijk, energieleverancier, wijkteam op de hoek, energiecoach (= iemand die u ondersteund in het besparen van kosten door zuinig gebruik van energie).*
- c. Wat doet dit met uw vertrouwen in de overheid of gemeente?

Bijlage C

Analyse interviews

Thema's	Subcategorieën
Demografische gegevens	<ul style="list-style-type: none"> – Geslacht – Leeftijd – Jaren woonachtig – Werksituatie – Woningeigendom – Samenstelling huishouden
Leefsituatie	<ul style="list-style-type: none"> – Betekenis van woning/band van de bewoners met de woning – Intensiviteit van woninggebruik (incl. aantal huisgenoten/gezinsleden die gebruik woning bepalen)
Wooncomfort	<ul style="list-style-type: none"> – Woning op temperatuur krijgen of houden – Schimmel en/of vocht – Overlast van burens of van buiten – Ventileren woning
Energieverbruik en strategieën	<ul style="list-style-type: none"> – Betaalbaarheid van de energierekening – Verhouding energierekening tot inkomen/overige inkomsten – Verwarmen van de woning (verwarmingssystemen) – Huishoudelijke apparaten – Financiële strategieën om de rekening te kunnen betalen/wooncomfort te verhogen – Gedragsstrategieën om de rekening te kunnen betalen/wooncomfort te verhogen – Tot nu toe uitgevoerde maatregelen om energieverbruik te verminderen
Uitdagingen en bredere effecten	<ul style="list-style-type: none"> – (Effecten energieverbruik/woning op) fysieke gezondheid – (Effecten energieverbruik/woning op) mentale gezondheid – (Effecten energieverbruik/woning op) sociaal leven van de bewoner
Ontvangen hulp en steun	<ul style="list-style-type: none"> – Financiële steun (geld) – Sociale steun (sociaal contact, ondersteuning van anderen) – Fysieke steun (materialen)
Hulp- en steun behoefte	<ul style="list-style-type: none"> – Financiële steun (geld) – Sociale steun (sociaal contact, ondersteuning van anderen) – Fysieke steun (materialen) – Wantrouwen/vertrouwen richting instanties

Energy & Materials Transition

Radarweg 60
1043 NT Amsterdam
www.tno.nl

TNO innovation
for life